

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет охорони здоров'я, соціальної роботи і психології

Магістерська робота

освітній ступінь – магістр

на тему: «Психологічні чинники спілкування у молодшому
шкільному віці в сучасних умовах»

Виконала: студентка 2-го року навчання,

спеціальності 053 «Психологія»

Дяченко Яна Владиславівна

Науковий керівник: д-р. псх. н. проф. Поліщук В. М.,

Магістерська робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар АК _____

«__» _____ 2024 р.

Київ-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	6
1.1. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку: базові концептуальні уявлення	6
1.2. Функціональна значущість спілкування у становленні дітей молодшого шкільного віку	15
1.2.1. Типологія спілкування у молодшому шкільному віці	23
1.2.2. Основні ризики спілкування: характерологічні особливості.....	29
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	36
2.1. Методологія та методи емпіричного дослідження.....	36
2.2. Аналіз результатів опитування батьків та дітей	40
2.3. Аналіз результатів інтерв'ю з вчителями	49
Висновки до розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. РОЗВИВАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	53
3.1 Розроблення програми з розвитку соціально-комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку.....	53
3.2 Особливості використання програми у повсякденній педагогічній діяльності.....	57
Висновки до розділу 3.....	59
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	62
ДОДАТКИ	65

АНОТАЦІЯ

Дяченко Яна Владиславівна

Психологічні чинники спілкування у молодшому шкільному віці в сучасних умовах

Магістерська робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 053 – Психологія – Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Київ-2024.

Магістерська робота присвячена вивченню психологічних чинників, що впливають на процес спілкування у молодшому шкільному віці в умовах сучасних соціальних викликів.

У першому розділі проаналізовано теоретико-методологічні аспекти проблематики психологічних чинників спілкування у молодшому шкільному віці, розглянуто психологічні особливості дітей, функціональну значущість спілкування, типологію спілкування та основні ризики, пов'язані з характерологічними особливостями дітей.

У другому розділі здійснено емпіричне дослідження чинників спілкування у молодшому шкільному віці. Проаналізовано результати опитувань батьків, дітей та інтерв'ю з вчителями, що дозволило визначити вплив різних психологічних чинників на соціально-комунікативні навички дітей.

У третьому розділі розроблено програму з розвитку соціально-комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку. Описано особливості використання цієї програми в повсякденній педагогічній діяльності, що сприятиме ефективній адаптації дітей до навчального середовища та розвитку їхніх комунікативних навичок.

Ключові слова: молодший шкільний вік, спілкування, соціально-комунікативні навички.

ВСТУП

Спілкування є невід'ємною складовою життя кожної дитини, особливо у молодшому шкільному віці, коли формуються основи соціальної взаємодії та комунікативних навичок. Психологічні чинники, що впливають на спілкування дітей у цьому віці, мають велике значення для їхнього загального розвитку та успішності в навчанні. У цьому віці діти активно вивчають не лише навколишній світ, а й себе самого через взаємодію з однолітками, вчителями та рідними. Вони набувають навичок вираження своїх емоцій, розуміння почуттів інших та вирішення конфліктів, що є важливими компонентами психосоціального розвитку. Вивченням цієї проблематики займалися Михальська С., Гавриш Н., Бушай І., Москальова Л., Смольникова Г., Заморзевич-Щедрина С., Попадич О., Ткачук Т., Костенко І., Костенко О. та інші.

Ця робота присвячена вивченню психологічних чинників, що впливають на процес спілкування у молодшому шкільному віці.

Мета роботи - теоретично та емпірично встановити психологічні чинники спілкування у молодшому шкільному віці в умовах сучасних соціальних викликах.

Об'єкт роботи – процес спілкування молодшого шкільного віку.
Предмет – психологічні чинники спілкування у молодшому шкільному віці в умовах сучасних соціальних викликах.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз теми «чинників спілкування» у молодшому шкільному віці.
2. Визначити та теоретично обґрунтувати структурно-функціональні характеристики чинників спілкування.
3. Емпірично встановити чинники спілкування у молодшому шкільному віці.
4. Розробити програму для дітей молодшого шкільного віку.

Методи дослідження:

- Теоретичний (теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми, синтез, узагальнення, теоретичне моделювання.)
- на емпіричному рівні наукового пізнання використовуються методи: Тест на виявлення батьківського стилю спілкування з дитиною (за Оленою Мерзляковою); Методика дослідження емоційного стану (за Є. Т. Дорофєєвою); Методика «Який я?» (за О. А. Білобрикіною); Індивідуальна бесіда за малюнком «Розповідь за картинками»; аналіз за допомогою глибинних інтерв'ю.
- математико-статистичні методи обробки емпіричних даних: частотний і описовий аналізи, кореляційний аналіз Спірмена.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що: ми провели комплексне дослідження впливу різних психологічних чинників на соціально-комунікативні навички дітей молодшого шкільного віку. Особливу увагу ми приділили вивченню впливу дистанційного навчання, війни в Україні та кризи 7-річного віку на розвиток цих навичок. Наш підхід полягав у використанні різноманітних методик дослідження, включаючи психодіагностичні тести, методики вивчення емоційного стану та інтерв'ю з вчителями та батьками.

Практичне значення нашої роботи полягає в тому, що вона надає конкретні рекомендації для педагогів, батьків та інших фахівців, які працюють з дітьми молодшого шкільного віку. Наші результати вказують на необхідність активної підтримки соціально-комунікативного розвитку дітей, особливо в умовах віддаленого навчання та кризових ситуацій. Вони також підкреслюють важливість співпраці між школою, батьками та іншими учасниками навчального процесу для успішного розвитку соціальних навичок у дітей.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМАТИКИ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку: базові концептуальні уявлення

Протягом свого життя кожен з нас безперервно вступає в контакт та спілкується з різними людьми. Потреба людини в спілкуванні виникає з необхідності взаємодії в процесі навчання, спільної діяльності та вирішенні повсякденних питань. Вся історія людства, по суті, є історією взаємодії між людьми [2].

Термін "спілкування" має різні визначення у психологічній літературі:

1. Як обмін думками, почуттями, переживаннями (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн);
2. Як один із видів людської діяльності (Б. Г. Ананьєв, М. С. Коган, І. С. Кон, О. О. Леонтєв);
3. Як специфічна соціальна форма інформаційного зв'язку (О. Д. Урсун, Л. О. Рєзніков);
4. Як взаємодія та стосунки між суб'єктами, що мають діалогічний характер (Г. М. Андрєєва, В. С. Соковін, К. К. Платонов).

Кардинальна трансформація нашого суспільства вимагає виникнення не лише нової культури матеріального виробництва на ринкових принципах, але й нової культури ділової взаємодії між вільними, рівноправними економічними партнерами, які взаємодіють на основі горизонтальних зв'язків. Якісне спілкування визначається не лише наявністю практичних навичок передачі та сприйняття інформації.

У процесі спілкування інформація передається через вербальні і невербальні канали зв'язку, при цьому мова є основним інструментом взаємодії. Володіння мовою визначає не лише перше враження від особи, але й впливає на її авторитет у подальшому спілкуванні [1].

Протягом всієї історії розвитку людства видно розуміння важливості спілкування в формуванні особистості, особливо його виняткової ролі в навчанні та вихованні. Останнім десятиріччям різні аспекти цієї проблеми активно вивчаються представниками філософії, соціології, психології, лінгвістики та педагогіки. Зіставлення багатогранності, складності та значущості ролі спілкування в формуванні громадянина України робить цю проблему надзвичайно актуальною [8].

Жодна людина не існує в ізоляції; кожен із нас має жити серед інших і підтримувати безліч різноманітних стосунків. Спілкування є формою взаємодії між людьми, де відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками, діяльністю та результатами праці. У більш вузькому сенсі, спілкування - це процес обміну інформацією та досвідом.

Спілкування є одним із проявів людської сутності, особистою формою існування та функціонування суспільних відносин. Воно нерозривно пов'язане з інтимними проявами цієї сутності - діяльністю та духовним світом людини та доповнює їх.

Спілкування має велике виховне значення, оскільки воно розширює загальний світогляд людини, сприяє розвитку нових психічних утворень і є обов'язковою умовою формування загального інтелекту, мислення, пам'яті, сприймання та уваги. Воно лежить в основі праці, пізнання та формування системи цінностей.

Розуміння системи цінностей є ключовим елементом в психології, педагогіці та соціології. У вузькому розумінні, термін "спілкування" використовується для опису найбезпосередніших взаємин людей у мікросередовищі (малі групи), а в широкому - для позначення всіх форм зв'язків і відносин, незалежно від їх конкретного змісту й умов.

Спілкування, як визначав С. Рубінштейн, є спрямованістю до світу, до інших людей і до себе. Важливою частиною цієї взаємодії є ставлення людини

до світу, де вона живе, діє та спілкується, оцінка відносин, зв'язків і залежностей.

В навчальному спілкуванні виникає багатопланова суб'єкт-суб'єктна взаємодія між вчителями та учнями, а також між самими учнями. Дослідження педагогів і психологів підтверджують, що потреба у спілкуванні часто виявляється важливішою, ніж інші фактори, приваблюючи дітей та сприяючи їх розвитку.

Спілкування є важливим чинником у вихованні, оскільки воно впливає на формування загального світогляду людини, розвиток психічних процесів та властивостей. Виховання не може змінити об'єктивні умови життя, але може впливати на ставлення людини до обставин та розвивати її здатності, що, у свою чергу, визначає її взаємодію з оточуючим середовищем.

Дитина виявляє спілкування під час гри. Навчання, тривале протягом років, необхідно включає в себе активний обмін інформацією. Праця, як відомо, передбачає постійну взаємодію людей у формі спілкування, і результати цієї діяльності залежать від того, як воно організоване.

Сам хід і результати цієї діяльності впливають на багато аспектів комунікативної діяльності людей, а також на формування стійких характеристик психічних процесів, станів і властивостей особистості. Сучасні пріоритети педагогічної науки і практики враховують цей сукупний вплив на особистість з різним ефектом залежно від співвідношення факторів.

А. С. Макаренко підкреслював, що праця сама по собі нейтральна з точки зору виховання. Важливо, як люди взаємодіють під час трудового процесу, чи співпрацюють вони за принципом "усі за одного, один за всіх".

Характер спілкування, його зміст і форми в різних аспектах життєдіяльності людини (навчання, родина, відпочинок) також "працюють" на розвиток різних якостей особистості. Спілкування не лише передає знання та навички, необхідні для предметної діяльності, але також впливає на загальний інтелект і формує різні аспекти психічних процесів.

Сприйняття, пам'ять, уява, мислення та активність людини залежать від вимог, які до неї пред'являє навколишнє оточення. Завдання, які їй ставлять, і рівень активності, який викликають, формують конкретні характеристики її інтелекту. Спілкування також грає важливу роль у розвитку емоційної сфери людини, впливаючи на формування почуттів і переживань.

Взаємодія людини з оточенням, як з тими, хто близький, так і з тими, хто далекий, має значення, особливо в контексті виховання в родині, навчання у школі та участі у громадських організаціях. Гуманізм і підтримка цих принципів сприяють формуванню позитивних взаємин та усвідомленню цінності людей у суспільстві [9,10].

Тривала практика праці та пізнання набувається з роками, але спілкування, хоча і відбувається неперервно, часто не отримує системного навчання. Навіть у системі освіти існують лише окремі випадки, коли вдосконалюють мистецтво спілкування. Однак для повноцінного саморозвитку цього недостатньо.

Спілкування вимагає вміння оцінювати дії один одного, розуміти мотиви та наміри однокласників чи колег. Це особливо актуально в періоди життя, коли відбуваються значущі зміни, наприклад, після закінчення школи, коли людина стикається з новими викликами і потребує адаптації до нового оточення.

Проблема спілкування та його впливу на формування особистості має багатоаспектний характер. Взаємодія з навколишнім світом реалізується через об'єктивні відносини між людьми, що виникають у громадському житті. Ці об'єктивні відносини відображаються в суб'єктивних міжособистісних взаємин, і опанування стратегій спілкування є основою комунікативної компетентності, необхідної для повноцінної міжособистісної взаємодії.

Невичерпний досвід міжособистісної взаємодії формується в безмежному потоці протистоянь і виборів: між бажанням і обов'язком, дисципліною і хаосом, добром і злом, совістю і безпринципністю, милосердям і жорстокістю,

любов'ю і ненавистю, правдою і неправдою, егоїзмом і альтруїзмом, відкритістю та недовірою. У цій взаємодії розкривається характер, формуються якості та риси особистості.

Молодій людині в демократичному суспільстві доводиться ставити питання щодо своєї соціальної мобільності та адаптації у міжособистісних відносинах. Для неї важливо отримати освіту в різних науках, досягнути методи пізнання за допомогою засобів спілкування [11].

У сучасному світі спілкування, підсилене інформаційно-технологічними засобами, набуває особливого значення, але важливо контролювати цей процес. Небезпечність полягає в тому, що ці засоби часто поширюють антигуманістичні та «антикультурні» ідеї. Неконтрольований вплив новітніх засобів комунікації та інформації може вразити непідготовлену молодь, викликаючи руйнування їхньої людської природи.

Сучасні реалії визначають цілі навчання та виховання, висувають вимоги до формування особистості майбутнього покоління. Питання про те, яким буде світ завтра, якими хочемо бачити наших дітей, наскільки вони будуть підготовленими та компетентними, а також яка буде їхня роль у відновленій Україні, залежать від наших сьогоднішніх виборів та дій.

Молодший шкільний вік, який охоплює від 6-7 до 11-12 років, є періодом інтенсивного росту та розвитку організму дитини.

Розвиток нервової системи характеризується підвищенням рухливості нервових процесів, збільшенням врівноваженості між процесами збудження та гальмування, а також у зростанні ролі другої сигнальної системи у вищій нервовій діяльності.

У цьому періоді дитинство переходить до молодшого шкільного віку, що визначається рядом психологічних змін. Криза семи років є характерною особливістю цього перехідного етапу. Спостерігаються такі симптоми, як втрата безпосередності поведінки, прояви манірності та кривляння, а також симптом "гіркої цукерки", який вказує на появу внутрішньої оцінки.

Сутність кризи семи років виявляється в кількох аспектах:

- Народження "соціального Я" дитини, що визначає формування нового внутрішнього життя. Це призводить до узагальнення переживань та появи стійких афективних комплексів, що взаємодіють з зовнішнім життям дитини.
- Розвиток нового рівня самосвідомості, внутрішньої позиції та розуміння ставлення інших до себе.
- Сформування цінностей і моральних норм.
- Утвердження стійкої особистісної риси, включаючи мотивацію досягнень, на яку впливає самооцінка та рівень амбіцій.
- Зміна структури поведінки, включаючи раціональну та емоційну оцінку результатів власних дій.

Анатомо-фізіологічний розвиток та подолання кризи приводять до нових психологічних утворень, таких як [7]:

- Довільність психічних процесів.
- З'явлення внутрішнього плану дій.
- Розвиток рефлексії, самооцінки та самоконтролю.

З початком навчання в школі, яке починається приблизно з 6-7 років, змінюється соціальне оточення та вид провідної діяльності. Соціальна ситуація розвитку тепер включає в себе дитину, навчання та соціальне оточення. Взаємодія дитини молодшого шкільного віку розширюється, включаючи однокласників та вчителя.

У цьому новому контексті навчання, дитина стикається з новими формами поведінки, взаємодія з дорослими переосмислюється. Вчитель стає авторитетом, а оцінка визначає взаємодію в навчанні. Ігрова діяльність продовжує бути важливою і розвиватися.

Протиріччя молодшого шкільного віку проявляються в труднощах навчання та соціальної взаємодії з однокласниками та вчителем. Наприклад,

дитина може виявляти труднощі у вирішенні нових завдань, адаптації до нового соціального середовища чи розвитку нових навичок.

Розглядаючи психологічні особливості навчання, як провідної діяльності молодших школярів, можна визначити їхню здатність до довільних психічних процесів, формування внутрішнього плану дій, розвиток рефлексії, самооцінки та самоконтролю.

Навчальна діяльність молодших школярів складається з різноманітних компонентів, що визначають їхній академічний та соціальний розвиток. Основні аспекти цієї діяльності включають:

Змістові складові: Основні вимоги до змісту навчання, такі як науковість та духовність, визначають успішність освоєння матеріалу. Важливо забезпечити оптимальну кількість навчального матеріалу та тривале утримання уваги учнів.

Цільові складові: Складні цілі навчання визначаються змістом навчальної програми, при цьому важливо враховувати сприйняття та усвідомлення цілей учнем.

Мотиваційні складові: Мотиви першокласників для навчання різноманітні, включаючи ігрові аспекти. З часом зростає інтерес до самого процесу навчання.

Операційні складові: Це нові операції, дії та уміння, що допомагають освоювати знання. Дитина в цьому віці може виконувати різні види дій, що характеризуються повільністю утворення, частими помилками та довільністю уваги.

Емоційно-вольові складові: Стреси, що виникають під час навчання, можуть бути як стимулом до учіння, так і чинником, що затруднює процес. Емоційно-вольові аспекти мають велике значення в навчальному середовищі.

Комунікативні складові: Розширюється роль мови та слова в спілкуванні. Учні уважно сприймають мовлення вчителя та розуміють важливість ефективної комунікації.

Результативні складові: Знання, уміння, розвиток та вихованість дитини визначають результативність навчальної діяльності. Причини неуспіху можуть бути зовнішніми або внутрішніми.

Контрольно-оцінні складові: Включають контроль та оцінку навчальної діяльності, що важливо враховувати для забезпечення ефективності навчання та розвитку учнів.

Прийняття та відчуття молодших школярів характеризуються високою гостротою зору та слуху, а також вдалою орієнтацією в формах і кольорах. Сприймання стає більш свідомим, з розвитком аналізаторів діти можуть розрізнити відтінки кольорів і висоту звуків. Тому для їхнього оптимального розвитку важливо створювати яскраве середовище та відвідувати уроки музики. У цьому віці діти вже можуть легко сприймати поняття "ліве" та "праве" і розвивають спостереження.

Пам'ять молодших школярів проймається змінами у способах запам'ятовування. У перших класах повторюють окремі слова, в третіх - групи слів, що групуються за певними ознаками. У четвертих класах використовуються логічні прийоми запам'ятовування, що призводить до підвищення продуктивності, обсягу та точності запам'ятовування. Розвивається здатність до заучування та відтворення, відбувається зміна співвідношення між мимовільним та довільним запам'ятовуванням [13].

Мислення молодших школярів активно функціонує на рівні конкретних операцій, їм властиві аналітичні та синтетичні операції. Вони вже можуть розуміти та давати визначення, аналіз та синтез пов'язуються з порівнянням об'єктів. Розширюється їхнє узагальнення, яке спочатку базується на сприймальних і практичних здібностях, а потім переходить до уявно-мовних форм.

Уява молодших школярів надзвичайно бурхлива та яскрава. Відтворювальна уява стає більш реалістичною, переходячи від репродуктивних форм до творчих. Швидкість утворення образів фантазії

зростає, виникає бажання втілювати їх у життя, що іноді випереджує можливості сучасної науки.

Увага молодших школярів переважно є мимовільною, що активно розвивається. Це впливає на будову навчального процесу, який використовує яскраве методичне забезпечення. З часом розвивається довільна увага, роблячи навчання більш ефективним.

Розвиток мовлення молодших школярів відзначається свідомим використанням різних форм мовлення, включаючи повторення, монолог, колективний монолог, повідомлення, критику, наказ, прохання, погрозу, питання та відповіді. Збільшується якість та швидкість письма і читання, а також розвивається здатність переносити слова в нові ситуації.

В процесі навчання формуються ключові психологічні характеристики молодших школярів, такі як довільність психічних процесів, внутрішній план дій, навички організації навчальної діяльності та рефлексія.

Довільність психічних процесів є основною особливістю молодшого школяра. У цьому віці формується довільність всіх психічних процесів, таких як пам'ять, увага, мислення та організація діяльності. Цей процес інтелектуалізації відбувається через первинне засвоєння системи понять, що дозволяє дитині свідомо встановлювати цілі, шукати засоби досягнення цілей та подолати труднощі. Протягом молодшого шкільного віку дитина навчається керувати своєю поведінкою та психічними процесами, що сприяє розвитку довільності [14].

Внутрішній план дій молодшого школяра проявляється у виборі оптимальних способів виконання завдань з різних предметів. Школяр обирає та зіставляє варіанти дій, планує їх послідовність та засоби реалізації. Успішний контроль розв'язання завдань визначається кількістю етапів, які дитина може передбачити та порівняти, що сприяє самостійному керуванню власними діями.

Навички організації навчальної діяльності також формуються у молодших школярів. Крім засвоєння змісту наукових понять, дитина оволодіває методами організації самого процесу навчання. Планування, контроль і самооцінка набувають нового змісту, оскільки дії в системі наукових понять передбачають чітке виокремлення взаємопов'язаних етапів.

Навчання вчитися стає ключовим завданням молодшого школяра, включаючи самоконтроль, самооцінювання, самоорганізацію та усвідомлення мети та методів навчання. Засвоєння цих навичок означає, що школяр вже виступає як суб'єкт навчання, що спрямовує й контролює власні дії та розв'язання завдань.

Рефлексія в молодшому шкільному віці виявляється усвідомленням дітей своїх дій та психічних станів. Діти починають обґрунтовувати правильність своїх вчинків та висловлювань, що сприяє розвитку у них уміння самостійно аналізувати свої думки та дії. Рефлексія змінює їхні підходи до навчання, робить їх більш свідомими учасниками навчального процесу, стимулюючи формування власних поглядів та цінностей.

1.2. Функціональна значущість спілкування у становленні дітей молодшого шкільного віку

Американський психолог Е. Ю. Бьорн визначає шість основних рівнів спілкування.

На першому рівні відбувається своєрідне "нуль спілкування" або "заглиблення в себе", де люди можуть перебувати в мовчанні, але при цьому виникає "орієнтовна основа" спілкування, навіть якщо вони забувають про неї після виходу з ситуації.

Другий рівень - це ритуали, формалізовані форми спілкування, визначені суспільними нормами, такі як привітання, прощання та подяка за послуги.

Третій рівень - це робоче спілкування, де важливо досягати плідного та конструктивного результату.

Четвертий рівень - спілкування в розважальних ситуаціях, де існують правила та тон, властиві різним компаніям та товариствам.

П'ятий рівень - "ігри", де спілкування відбувається на двох рівнях, і людина може зображувати одне, але насправді має на увазі інше. Гра завжди має свою пастку та обопільний результат у почуттях та інформації.

Останній і найвищий рівень - це близькість у спілкуванні, де людина виражається відверто, щиро та безкорисливо. Однак цей рівень може бути одностороннім і проявлятися тільки з одного боку від однієї людини.

Можна звести ці шість рівнів до трьох основних "ліній спілкування": маніпулювання, конкуренція (змагання, суперництво) та співробітництво.

Дослідження взаємин серед молодших школярів вкрай важливе, оскільки надає умови та напрямки для формування їхньої особистості в середовищі ровесників.

Розуміння суті соціально-комунікативної активності дитини, яка виникає як наслідок і, водночас, передумова подальшого розвитку спілкування, стає неможливим без визначення змісту і структури. Ці знання дозволяють визначити особливості функціонування цього явища на різних етапах онтогенезу вихованця в конкретних навчально-виховних умовах [15].

Відомо, що система вибіркового ставлення особистості формується на етапі дошкільного дитинства, еволюцію якої можна відслідковувати від ситуативних до більш узагальнених і стійких. У процесі розвитку в дітей формуються стереотипи поведінки та взаємодії з оточуючими, що є основою їхньої моральної вихованості. Моральні ставлення до ровесників визначаються, головним чином, позитивною емоційною взаємодією дітей одне з одним, що виступає першим етапом формування соціально-комунікативної активності та гуманістичної спрямованості на загальнолюдські цінності. За словами американського філософа Дж. Льюїса, особистість, яка розвивається, постійно розширює своє коло спілкування, що особливо актуально для молодших школярів, у яких відбувається інтенсивний розвиток особистості.

Однак спілкування не може існувати без відчуження: якщо надто інтенсивне спілкування призводить до розпливання особистості в масі, то надто велике відчуження може призвести до індивідуалізму.

Потреба в позитивних взаєминах виникає вже на ранньому етапі життя, що є невід'ємною частиною дитини, важливою для її емоційного розвитку. Перші емоційні переживання, зокрема радість, виникають у дитини під час взаємодії з батьками. Вивчення показує, що дефіцит належних емоційних контактів у ранньому віці може вплинути на подальший психічний розвиток дитини, сприяючи таким явищам, як підвищена нервозність, скованість, боязкість та замкненість.

З віком значення взаємин для дитини росте. Спілкування з близькими не лише приносить позитивні емоції та поліпшує самопочуття, але й є основним джерелом для розвитку особистості. Неможливо уявити формування таких важливих рис, як доброзичливість, співчутливість та самовідданість, без відповідних взаємин, які складаються в родині, дитячому садку або під час навчання в школі.

У юнацькому, зрілому віці і взагалі протягом усього життя взаємини залишаються важливим елементом особистості. Потреба в них є неодмінною складовою частиною життєвого шляху кожної людини.

Під час взаємин люди висловлюють своє ставлення одне до одного через різні прояви, такі як повага, доброзичливість і готовність допомагати. Це взаємне оцінювання важливе для самоутвердження особистості, розвитку самосвідомості та пошуку самовдосконалення.

Емоційні переживання вказують на те, наскільки важливими є взаємини для людини. Зміни в стосунках з друзями чи втрата рідних відчуються як глибока життєва драма.

Коло людей, з якими вступає у взаємини індивід, змінюється протягом життя. Взаємини можуть бути тривалими чи короткочасними, але всі вони

впливають на особистість, викликаючи зміни в сприйнятті навколишньої дійсності та в самому індивіді [16].

Однак вирішальну роль відіграють постійні взаємини, зокрема ті, які виникають у родині, серед ровесників у дитячому садку та в учнівському колективі школи. Організовані дитячі колективи мають ключове значення у розвитку та формуванні особистості.

Темперамент грає важливу роль у взаємодії людини. Поняття інтроверсії та екстраверсії, введені Швейцарським психологом К. Юнгом, відображають відцентрованість або доцентрованість особистості у спілкуванні. Екстраверти спрямовані назовні, шукають самовираження через зовнішні враження. З іншого боку, інтроверти зорієнтовані в себе, акцентують увагу на внутрішньому світі та думках.

Важливо підкреслити, що в чистому вигляді екстраверти чи інтроверти рідко зустрічаються. Сутність полягає у тенденції до одного з напрямків у спілкуванні. Обидва підходи важливі, і комбінування зовнішніх вражень і вміння розуміти глибинний підтекст вчинків дитини є ключовим у формуванні її особистості.

Психотерапевт А. Б. Добрович зазначає, що недолік екстравертів може полягати в їхній поверхневості у взаємодії з іншими.

З народження дитина занурюється в світ встановлених традицій, поглядів та мови свого оточення. Виховання полягає в тому, що особистість, зростаючи, вчиться адаптуватися до складного світу дорослих, де вона опинилася. Дитина здобуває досвід дорослих вже з перших місяців свого життя, розвиваючи підсвідому адаптацію, яка потім переходить у систематичне навчання.

Хлопчики та дівчата проявляють різний стиль сприйняття та спілкування, що визначається особливостями їхнього комунікативного підходу [20]. Хлопчики, здебільшого, акцентують увагу на змісті розмови, слухаючи те, що говорять, та звертаючи увагу на інформаційний аспект. З іншого боку, дівчата

більше фокусуються на формі передачі інформації, звертаючи увагу на тон, міміку та загальну манеру говоріння співбесідника.

Для успішного спілкування важливо розуміти не лише зміст сказаного, але й мету розмови співбесідника. Молодші школярі, як правило, використовують спілкування для повідомлення чогось, і їм важливо, щоб їхні ідеї були зрозумілі. Однак діти можуть мати труднощі у переключенні між різними темами та умінні вести розмову на різноманітні теми.

У соціальному спілкуванні дорослі частіше використовують послідовне говоріння та слухання, не перебиваючи одне одного. У молодших школярів, навпаки, може бути тенденція включитися в розмову одночасно всіма учасниками. Такі ситуації можуть виглядати як загальне зацікавлення темою, і часто діти починають свої висловлення з фраз типу "А я чув..." чи "А я знаю...". Такий підхід може виявитися перешкоджаючим для ефективного слухання та обміну інформацією.

При експресивному спілкуванні важливо враховувати особливості емоційного вираження та вміння слухати. Дорослі, зазвичай, мають навички нереклексивного слухання та можуть виражати емпатію, не втручаючись у промову співбесідника. У дітей молодшого шкільного віку ці навички можуть бути менш розвиненими, але вони вже виявляють розуміння того, про що говорить співбесідник, і можуть виражати емоційний відгук [17].

У формуванні комунікативних навичок важливо навчати дітей активного слухання. Це включає в себе вміння показати іншій людині, що ви її уважно слухаєте, бути уважними, зосередженими і розуміти не лише слова, але й почуття співбесідника. Також доречно використовувати технічні прийоми активного слухання, такі як створення питань, уникання перебивань та вміння концентрувати увагу.

Низка порад відносно комунікативних вмінь може включати у себе [9]:

1. Перегляд і обдумування звичок слухання.
2. Здатність показувати іншим, що ви їх уважно слухаєте.

3. Бути уважними та зосередженими.
4. Вміння концентрувати увагу на співбесіднику.
5. Розуміння не лише словесного змісту, але й почуттів і емоцій.
6. Спостереження за мімікою та рухами співбесідника.

Також важливо уникати перебивань, ставити адекватні запитання і уникати зайвих слів, які можуть завадити розумінню головної ідеї. У молодшому шкільному віці діти можуть проявляти велику кількість рухів та жестів у спілкуванні, і їм може бути складно лаконічно висловлювати свої думки. Емоційність у їхньому спілкуванні може виявлятися у голосі та різних виразах обличчя, і важливо враховувати ці особливості при взаємодії з ними.

Нарешті, зазначимо, що дослідження показують, що рівень адаптації до навчально-пізнавального середовища та адаптація до формальної організації шкільного життя визначаються великою мірою рівнем комунікативних навичок та здатністю встановлювати відносини з однокласниками. Також варто наголосити на важливості розвитку соціально-психологічної адаптації, оскільки це є важливою передумовою для успішної соціальної комунікації молодшого школяра [18,19].

Спілкування молодших школярів формується відповідно до їхнього сприймання інших людей. Діти цього віку можуть не повністю розуміти те, як їхнє сприйняття впливає на інших. Коли діти описують особливості іншої особи, вони часто вказують на особливості поведінки у конкретних обставинах.

Сім'я, особливо батько чи мати, виступає найбільш авторитетною фігурою для дитини. Вона відіграє важливу роль у формуванні моральних якостей та задоволенні духовних потреб. За психологічними дослідженнями, емоційні контакти у спілкуванні дитини з батьками визначаються як ключовий фактор у формуванні її духовних потреб. Старші покоління намагаються передати моральні цінності та втілити свій моральний ідеал у духовному обличчі дитини.

Важливою складовою соціально-значущого почуття є любов батьків до дітей. Це почуття формується переважно від емоційного досвіду спілкування ще в ранньому дитинстві. Поведінка батьків, їхнє ставлення один до одного, має значущий вплив на душевний стан дитини.

Емоційна насиченість сімейного спілкування і вираження позитивних та негативних емоцій відіграють важливу роль у самопочутті дитини. Психологічний клімат сім'ї стає потужним фактором емоційного впливу на дитину, визначаючи спрямованість її активності та характер особистісних очікувань щодо оточуючих.

Любов батьків визначається не тільки словами, але і емоційною підтримкою та здатністю розуміти душевний стан дитини. Сухомлинський, наголошуючи на важливості виховання у дітей здатності відчувати поряд з собою інших людей, визнає роль батьків як перших вихователів та джерело найглибших емоційних досвідів.

Також Сухомлинський висвітлює необхідність розвитку в дітей вмінь рефлексії та орієнтації на оточуючих. Виховання у дитини здатності критично оцінювати свою поведінку та розуміти можливі наслідки для інших людей і для себе є важливою складовою її самосвідомості та соціальних навичок [12].

Потреба в спілкуванні у молодшому шкільному віці стає особливо важливою. Це пов'язано з тим, що у цей період дитина починає вчитися в школі, де вона змушена постійно спілкуватися з новими людьми. Спілкування з однокласниками, вчителями та іншими людьми допомагає дитині адаптуватися до шкільного життя, розвивати свої соціальні навички та особистісні якості.

Мотиви спілкування у молодшому шкільному віці різноманітні. Серед них можна виділити такі:

1. Мотиви емоційного контакту. Діти молодшого шкільного віку прагнуть до спілкування з людьми, які можуть зрозуміти їхні почуття та підтримати їх.

2. Мотиви самоствердження. Діти в цьому віці прагнуть до того, щоб їх поважали та визнавали інші люди.
3. Мотиви пізнання. Спілкування з іншими людьми допомагає дітям отримувати нову інформацію та досвід.

Емоційний стан у молодшому шкільному віці має важливе значення для спілкування. Діти в цьому віці, як правило, емоційно відкриті. Вони легко висловлюють свої емоції, як позитивні, так і негативні.

Розвиток особистісних якостей у молодшому шкільному віці також впливає на спілкування. Розвиток таких якостей, як емпатія, здатність до співпраці та ініціатива, допомагає дітям налагоджувати ефективне спілкування з іншими людьми.

Спілкування як діяльність у молодшому шкільному віці вимагає від дітей певних навичок і знань. Серед таких навичок можна виділити такі:

Навички активного слухання - це здатність уважно слухати співрозмовника, розуміти його думки та почуття. Діти молодшого шкільного віку починають розвивати ці навички. Вони уважно слухають співрозмовника, намагаються зрозуміти його точку зору, а також проявляють емоційну підтримку.

Навички розуміння невербальної поведінки - це здатність розуміти значення жестів, міміки, інтонації та інших невербальних сигналів. Діти молодшого шкільного віку починають розвивати ці навички. Вони починають розуміти, що невербальна поведінка може нести важливу інформацію про співрозмовника.

Навички ведення бесіди - це здатність спілкуватися з іншими людьми в різних ситуаціях. Діти молодшого шкільного віку починають розвивати ці навички. Вони починають вчитися вести бесіду, ставити запитання, висловлювати свою думку та враховувати думку інших.

Розвиток психологічних чинників спілкування у молодшому шкільному віці відбувається під впливом різних факторів, таких як:

- Сімейне виховання. Стиль сімейного виховання впливає на розвиток потреб, мотивів, емоційного стану та особистісних якостей дитини.
- Шкільне життя. Шкільне життя сприяє розвитку комунікативних навичок дитини.
- Спілкування з однолітками. Спілкування з однолітками допомагає дитині розвивати соціальні навички та особистісні якості.

Розвиток психологічних чинників спілкування у молодшому шкільному віці є важливою умовою для успішного навчання, розвитку та адаптації дитини до навколишнього середовища.

1.2.1. Типологія спілкування у молодшому шкільному віці

Формування особистості молодшого школяра – процес, що вимагає часу, зусиль і виникає в ньому декілька суперечливих моментів. Цей процес залежить від різних чинників, таких як біологічні, соціальні і інші. Для молодших школярів характерні певні потреби і мотиви, такі як потреба у грі, руху і зовнішніх враженнях.

Значною особливістю цього періоду є зміна соціальної ролі, коли дитина переходить з дошкільної у шкільну сферу, де вона зустрічає нові вимоги і правила поведінки. Розвиток молодшого школяра відбувається у соціальному контексті, де дорослі очікують від нього більшої самостійності та відповідальності. У цьому віці вчитель стає однією з ключових фігур для дитини.

Важливо також зазначити, що формування особистості молодшого школяра є динамічним процесом, і специфічні особливості цього періоду можуть змінюватися під впливом нових соціокультурних умов та змін у системі освіти. Навчання впливає на розвиток дитини, тому важливо, щоб воно було спрямоване не лише на засвоєння знань, а й на розвиток її особистості.

У молодшому шкільному віці особливе значення має оцінка вчинків, знань та особистих якостей учня громадою. Попри це, дитина ще залишається довірливою й відкритою перед дорослими, особливо перед вчителем. Однак

формування особистості на цьому етапі супроводжується парадоксальною ситуацією: з одного боку, дитина навчається керувати своєю поведінкою, а з іншого, вона прагне наслідувати моральні зразки, які демонструють дорослі.

Молодший школяр активно взаємодіє з вчителем та однокласниками, керуючись новими правилами та нормами. Відношення дитини до учителя має велике емоційне значення, і дитина зазнає "емоційного голоду", сподіваючись на позитивні емоції від нього. Така залежність може впливати на поведінку та навчання учня [21].

Дитина засвоює не лише інформацію, а й її оцінку від учителя, що впливає на її сприйняття навчального процесу. В цьому віці вчителі володіють великим авторитетом, і їхня поведінка стає зразком для наслідування. Однак негативне ставлення вчителя може спричинити відчуття відведення та нестачу емоційної підтримки, що може вплинути на взаємини учня з навколишнім середовищем.

Незважаючи на зовнішню одноманітність, вчитель може застосовувати різні стилі впливу на учнів, які вчені класифікують наступним чином:

1. Імперативний (авторитарний) стиль характеризується вимогою безумовного підпорядкування. Вчитель виступає в ролі авторитету, який намагається маніпулювати класом, підтримуючи дисципліну за допомогою психологічного тиску. Даний підхід може забезпечити досягнення навчальних цілей, але створює відчуття відведення та тривоги у дітей, оскільки вони відчувають емоційне віддалення вчителя і не отримують підтримки.
2. Демократичний стиль передбачає співробітництво та розвиток взаєморозуміння між вчителем і учнями. Вчителю важливо створити умови для активної участі дітей у навчальному процесі, пояснюючи значення дисципліни та виховуючи в них саморегуляцію поведінки. Демократичний стиль сприяє позитивним емоціям у дітей та відчуттю відповідальності.

3. Ліберально-потуральний стиль характеризується відсутністю чітких вимог і контролю з боку вчителя. Цей підхід не сприяє розвитку дисципліни та спільної діяльності учнів, оскільки діти не відчують своїх обов'язків. Такий стиль спілкування неприпустимий у практиці суспільного виховання дітей, оскільки не сприяє їхньому розвитку.

Під час перших тижнів у школі діти переживають різні емоції: деякі з них стають тихі та боязливі, інші навіть не можуть описати своїх однокласників. Ця періодична реакція може бути наслідком нової ситуації та стресу, а також відображенням різноманітної природної енергії у дітей. Через певний час ця ситуація може змінитися, і діти стають надто рухливими та галасливими, що породжує питання про дисципліну в класі.

У молодшому шкільному віці діти зіштовхуються з труднощами у спілкуванні з однолітками через різні енергетичні рівні, культуру мовлення та емоційного вираження. Ці конфлікти часто приймають емоційні форми, такі як агресивність або плаксивість.

Розвиток міжособистісних відносин у молодших школярів також значно залежить від вчителя. У початкових класах діти беззастережно довіряють оцінкам та порадам вчителя, який для них є авторитетом. Початкове спілкування учнів здійснюється переважно через вчителя, який поступово навчає дітей спілкуватися один з одним. Ця початкова позиція "Я і моя вчителька" з часом переходить у взаємодію "Ми і наша вчителька".

У спілкуванні з однолітками діти розвивають не лише пізнавальну діяльність, а й навички міжособистісного спілкування та моральної поведінки. Вони дуже цінують групу однолітків, а саме спілкування з ними, тому на дії групи учасники реагують дуже чутливо, а санкції від неї можуть бути навіть жорсткими.

Хоча сучасні молодші школярі менш чутливі до переживань інших, вони все ще переживають деяку недоброзичливість, яка є характерною для цього віку. Стосунки з друзями і розуміння дружби також зазнають змін протягом

цього періоду, відображаючи розвиток особистості та соціального середовища школи.

У цьому віці діти радяться розповідати один одному цікаві історії, особливо ті, де вони були свідками або учасниками. Бо володіння мистецтвом розповіді дуже поважається, і добрий оповідач може отримати високий статус у групі. Цей феномен підкреслюється зростаючою важливістю однолітків, оскільки у віці 9-10 років школярі набагато чутливіше реагують на зауваження, які отримують у присутності своїх однолітків. І що стосується самого спілкування, то воно може бути товариським або приятельським залежно від емоційного заангажування.

Зокрема, товариське спілкування, яке часто має менш глибокий емоційний зміст, відбувається в основному в межах класу і частіше між дітьми однакової статі. У цьому ж віці починається формування феномену дружби, який характеризується взаємною симпатією, прихильністю та прийняттям один одного.

Спілкування з однолітками також сприяє розвитку почуття симпатії, яке грає важливу роль у формуванні невеликих груп, які складають клас. У цей період діти розуміють свої обов'язки та відчувають наслідки порушення правил поведінки для всієї групи і кожного учня окремо.

Проте почуття самооцінки у першокласників часто перевищує їхню оцінку товаришів. З роками вони стають більш критичними, але водночас набувають багато корисних навичок через дружбу. Діти засвоюють соціальні поняття, вчаться розвивати соціальні навички та зміцнюють свою самооцінку.

Молодші школярі починають формувати більш близькі дружні відносини, які можуть бути дуже міцними, але водночас тимчасовими. У цьому віці дружба виконує важливу роль у розвитку самосвідомості та протистоянні негативному впливу самотності. Таким чином, особисті відносини стають особливо емоційно насиченими та важливими для кожної дитини.

Спілкування та взаємодія у соціальній сфері відіграють важливу роль у формуванні мотиваційного світу дитини, який включає якісні та кількісні зміни. Неформальна роздиференціація дитячого колективу відбувається з урахуванням різноманітних мотивів, таких як потреба у грі, позитивні риси особистості обраного друга та здатність до спільних дій.

Проте деякі молодші школярі можуть обирати товаришів, керуючись зовнішніми факторами, такими як місце проживання чи родинні зв'язки. Наприклад, діти, які живуть поруч або ходять до однієї школи, частіше стають друзями. Такі групи частіше мають однаковий віковий склад, особливо коли переважають хлопчики.

Подальша еволюція дружби відбувається зі зростанням дітей. У третьому класі очікування колективу ще не впливають на мотивацію дітей, і вони частіше слідкують за власними бажаннями. Однак з часом, у третьому та четвертому класах, діти починають формувати близькі стосунки з друзями, які, хоча й мають тенденцію бути недовготривалими, відіграють важливу роль у їхньому емоційному благополуччі.

За цього віку дитина починає сприймати схвалення однолітків як важливий мотиватор. Поступово, вони долучаються до різних груп, займаються позашкільною діяльністю та активно взаємодіють у шкільному середовищі. Приналежність до групи стає для них дуже важливою, адже вона впливає на їхню самооцінку та соціальну інтеграцію [22].

Зростаючі інтереси, спільність цінностей і норм у групі, а також диференціація за статевими ознаками, забезпечують формування стійкої ідентифікації зі статтю та готують підлітка до подальших відносин у юнацькому віці.

Можна виділити пряме та непряме спілкування. Пряме спілкування включає особисті контакти між спілкуючимися людьми і безпосереднє взаємospрийняття у процесі спілкування. Це може включати тілесний контакт,

бесіду та взаємодію, коли співрозмовники бачать один одного і реагують безпосередньо на спільні дії.

Непряме спілкування відбувається через посередників, таких як інші люди, які виступають у ролі посередників, наприклад, у переговорах між конфліктуючими сторонами [3].

Таблиця 1.1. З ким спілкуються діти молодшого віку

Тип спілкування	Ровесники	Батьки	Вчителі	Інші люди
Пряме	Ігри, розмови, спільні заняття	Розмови, прохання, допомога, емоційний зв'язок	Заняття, уроки, запитання, відповіді	Вітання, прості запитання, прохання
Непряме	Спостереження, наслідування, імітація	Наслідування, порівняння, емоційний зв'язок	Спостереження, наслідування	Спостереження, наслідування

У світі дитячого розвитку важливе місце посідає спілкування, яке може бути як прямим, так і непрямим. Пряме спілкування передбачає безпосередній контакт між дитиною та іншими особами, що сприяє формуванню емоційного зв'язку та навичок спілкування. На противагу цьому, непряме спілкування відбувається опосередковано, через спостереження та імітацію.

Спілкування з ровесниками стає дедалі важливішим для дітей у молодшому віці, оскільки вони навчаються взаємодіяти, розвивають соціальні та емоційні навички, а також встановлюють соціальні зв'язки. Батьки, як первинні педагоги, відіграють ключову роль у розвитку мовлення та навичок спілкування своїх дітей, створюючи сприятливе середовище для їхнього взаємодії зі світом. Крім того, вчителі також мають значний вплив на розвиток мовлення та навичок спілкування у дітей, оскільки вони забезпечують можливості для активного спілкування та навчання.

Усі ці аспекти спілкування відображають складні процеси соціального та емоційного розвитку дитини. Розуміння цих аспектів допомагає нам краще сприймати та підтримувати цей важливий аспект дитячого життя,

забезпечуючи дітям потрібні навички для успішної адаптації у соціумі. І хоча наші знання постійно поглиблюються, розуміння важливості спілкування в розвитку дитини залишається незмінним.

1.2.2. Основні ризики спілкування: характерологічні особливості

У таблиці 1.2 наведено основні ризики спілкування дітей молодшого віку, пов'язані з їхніми характерологічними особливостями. Діти можуть стикатися з невмінням розпізнавати небезпеку, наївністю, відсутністю критичного мислення, підвищеною емоційністю та нездатністю постояти за себе. Ці особливості можуть ускладнювати їхні взаємини з оточуючими та вимагати уважного нагляду та підтримки з боку дорослих для забезпечення їхньої безпеки та добробуту.

Таблиця 1.2. Основні ризики спілкування дітей молодшого віку:
характерологічні особливості

Ризик	Характерологічні особливості
Невміння розпізнавати небезпеку	Діти не завжди можуть зрозуміти, коли їм загрожує небезпека, і не знають, як правильно реагувати.
Наївність	Діти можуть бути надмірно довірливими і легко піддаватися на обман.
Відсутність критичного мислення	Діти не завжди можуть критично оцінювати інформацію, яку вони отримують, і їм легко нав'язати чужу думку.
Підвищена емоційність	Діти можуть емоційно реагувати на різні ситуації, що може призвести до необдуманих вчинків.
Нездатність захистити себе	Діти можуть не знати, як правильно відстоювати і захищати свої інтереси.

Оцінка себе є ключовим елементом в збереженні стійкості особистості незалежно від змінних обставин. Вона визначає напрямок та рівень активності людини, її ставлення до світу, до інших людей та до самої себе. Цей складний психологічний феномен інтегрований у багато зв'язків з іншими психічними аспектами особистості і виступає важливою детермінантою всіх її форм активності та спілкування [25].

Початок шкільної кар'єри для дитини призводить до суттєвих змін у повсякденному житті та вимагає адаптації до нового статусу. Ставши школярем, він змушений переглянути своє ставлення до багатьох аспектів життя, адаптувати свою поведінку до нових обставин. Нова роль вимагає від дитини нових мотивів та переживань, таких як бажання отримати похвалу від учителя та боязнь неуспіху. Шкільне навчання призводить до формування нових моральних стандартів та цінностей, а також вчителі та однолітки допомагають встановити ці вимоги та оцінюють відповідність до них.

З появою нових видів діяльності та відносин з оточуючими людьми, у дитини з'являються нові критерії оцінки самої себе та інших. Судження від учителя, батьків та однолітків допомагають дитині формувати своє уявлення про себе, навіть якщо ці оцінки не завжди відповідають дійсності. Дитина може переоцінювати свої успіхи через власні зусилля та виражати оцінки, які можуть відрізнитися від об'єктивної реальності. Однак з часом, її сприйняття себе та інших вирізняється більшою об'єктивністю і зближується до реального стану речей.

Знайомство з різноманітними аспектами оточуючого світу – від явищ природи до суспільної історії та творів мистецтва – не лише розширює уявлення дітей про реальність, а й формує в них певне ставлення до цих явищ. У цьому процесі вчителі відіграють важливу роль у формуванні самооцінки молодших школярів. Дослідження, проведені різними науковцями, підкреслюють значення оціночних впливів вчителів на формування самооцінки учнів. Вони підкреслюють необхідність урахування мотивів учнів під час оцінки їхніх досягнень, а також наголошують на важливості чіткості та конструктивності педагогічної оцінки.

Згідно з дослідженнями, самооцінка є важливою умовою для розвитку особистості, формуючи у людини потребу відповідати не лише очікуванням оточуючих, а й власним особистісним стандартам. Правильно сформована

самооцінка дозволяє усвідомлювати себе як стійкий об'єкт, а не просто як сукупність окремих характеристик.

Важливим фактором у формуванні самооцінки є оцінки, які отримує дитина від своїх учителів та однолітків. Переживання неуспіхів може призвести до зміни соціальної позиції учня в класі та падіння його самооцінки. Отже, оціночні бали повинні відповідати реальним знанням дитини, а педагоги повинні використовувати тактичний підхід у своїх оцінках та заохоченнях.

Навчально-виховний процес сприяє формуванню установки на оцінку власних можливостей, що є важливим компонентом самооцінки. Інтеграція досвіду діяльності та спілкування з іншими людьми допомагає у контролі власної поведінки з урахуванням соціальних норм.

У контексті воєнного конфлікту та змін у соціально-психологічному середовищі дітей спостерігається різний вплив на їхню здатність навчатися та зосереджуватися. Досвід під обстрілами має значний негативний вплив на когнітивні функції та психологічний стан дітей, що може виявлятися у втраті концентрації та навчальних досягненнях. Водночас, діти, які переїхали до безпечних країн, після адаптації майже повністю відновлюють свою здатність до навчання. Проте, в умовах зміненого середовища, незалежно від місця перебування, багато дітей демонструють проблеми з концентрацією та увагою, що вимагає системного підходу до їхньої психологічної та освітньої підтримки [24].

Існують різні фактори, які можуть впливати на вразливість дітей до травматичного досвіду, включаючи генетичні особливості, які збільшують ризик розвитку психічних розладів, а також рівень підтримки з боку батьків та якість попереднього догляду. Розуміння цих факторів допомагає розробляти ефективні стратегії психологічної реабілітації та освітньої підтримки для дітей, які пережили травматичні події, незалежно від їхнього місця проживання.

Дистанційне навчання для дітей молодшого віку має як свої переваги, так і недоліки. З одного боку, воно надає гнучкість, доступність, сприяє розвитку самостійності та використанню інтерактивних методів. З іншого боку, діти можуть відчувати відсутність соціальної взаємодії, стикаються з обмеженнями в навчанні, а батьки відчують збільшене навантаження.

Для збалансованого підходу до дистанційного навчання важливо враховувати декілька рекомендацій. Спочатку, необхідно забезпечити різноманітність у навчальному процесі, включаючи час для соціальних інтеракцій та фізичної активності. Далі, важливо використовувати різноманітні онлайн-інструменти та платформи, щоб зробити навчання більш цікавим. Також, батькам слід підтримувати активний зв'язок з вчителями та стежити за здоров'ям дітей, обмежуючи час перед екраном та забезпечуючи здоровий спосіб життя [23].

Враховуючи ці аспекти, можна максимізувати позитивний вплив дистанційного навчання на дітей молодшого віку та зменшити його негативні наслідки.

Діти молодшого шкільного віку, які пережили війну та евакуацію, стикаються зі значними труднощами у підтримці стабільної рутини, що визначається шкільним життям, відмінними культурними умовами та навколишніми обставинами. Неадаптованість може спричинити зростання агресії, як словесної, так і фізичної.

Процес навчання в умовах війни є надзвичайно складним. Стабільний режим має велике значення для розвитку навичок обробки та систематизації інформації, але в таких умовах він відсутній.

Більше того, у середовищі, насиченому війною, мозок дитини функціонує у режимі підвищеної пильності до можливих загроз, що призводить до посиленої реакції на емоційний стан.

Звернемо увагу на мозок дитини, яка постійно слухає чи не летить ракета. У цьому стані діти мають складнощі з концентрацією через постійне сканування навколишнього світу на предмет можливих небезпек.

Такий стан постійного сканування потенційних загроз вимагає великих ресурсів, які відбираються у довільну увагу, робочу та довготривалу пам'ять. Під такими умовами погіршуються креативні навички, мислення стає стереотипним, а поведінка - менш гнучкою, що негативно впливає на опанування нових способів розв'язання проблем.

Більше того, стресори, які діють недавно перед або після навчання, можуть впливати на засвоєння інформації, що зазвичай призводить до погіршення процесу навчання та пам'яті.

Загалом, в умовах війни та стресу, діти мають значні труднощі зі збереженням концентрації та ефективним навчанням. Це викликає серйозну загрозу для їхнього майбутнього розвитку та освіти.

Зазначені фактори, такі як війна, дистанційне навчання та самооцінка, мають значний вплив на спілкування дітей молодшого шкільного віку. Війна може призвести до тривожності, страху та зміни поведінки, що ускладнює взаємодію з однолітками. Дистанційне навчання також може спричинити відсутність соціалізації та проблеми з концентрацією уваги, що впливає на розвиток комунікативних навичок. Низька або завищена самооцінка також впливає на спілкування дітей, роблячи їх невпевненими або, навпаки, егоїстичними. Ці аспекти потребують уваги та підтримки для забезпечення здорового розвитку та адаптації дітей до соціального середовища.

Висновки до розділу 1

У цей період дитина починає вчитися в школі, де вона має постійно спілкуватися з новими людьми. Спілкування з однокласниками, вчителями та іншими людьми допомагає дитині адаптуватися до шкільного життя, розвивати свої соціальні навички та особистісні якості.

Психологічні чинники спілкування у молодшому шкільному віці можна класифікувати за різними ознаками. За характером впливу на спілкування вони поділяються на основні та вторинні. За сферою дії чинники спілкування поділяються на суб'єктивні та об'єктивні.

Основні чинники спілкування у молодшому шкільному віці – це потреба в спілкуванні та мотиви спілкування.

Потреба в спілкуванні у молодшому шкільному віці стає особливо важливою. Це пов'язано з тим, що у цей період дитина починає вчитися в школі, де вона змушена постійно спілкуватися з новими людьми. Спілкування з однокласниками, вчителями та іншими людьми допомагає дитині адаптуватися до шкільного життя, розвивати свої соціальні навички та особистісні якості.

Мотиви спілкування у молодшому шкільному віці різноманітні. Серед них можна виділити такі:

1. Мотиви емоційного контакту. Діти молодшого шкільного віку прагнуть до спілкування з людьми, які можуть зрозуміти їхні почуття та підтримати їх.
2. Мотиви самоствердження. Діти в цьому віці прагнуть до того, щоб їх поважали та визнавали інші люди.
3. Мотиви пізнання. Спілкування з іншими людьми допомагає дітям отримувати нову інформацію та досвід.

Вторинні чинники спілкування у молодшому шкільному віці включають емоційний стан, інтелектуальний розвиток, особистісні якості, а також соціальні норми та культурні традиції.

Емоційний стан у молодшому шкільному віці має важливе значення для спілкування. Діти в цьому віці, як правило, емоційно відкриті. Вони легко висловлюють свої емоції, як позитивні, так і негативні.

Розвиток особистісних якостей у молодшому шкільному віці також впливає на спілкування. Розвиток таких якостей, як емпатія, здатність до співпраці та ініціатива, допомагає дітям налагоджувати ефективне спілкування з іншими людьми.

Розвиток психологічних чинників спілкування у молодшому шкільному віці відбувається під впливом різних факторів, таких як:

- Сімейне виховання. Стиль сімейного виховання впливає на розвиток потреб, мотивів, емоційного стану та особистісних якостей дитини.
- Шкільне життя. Шкільне життя сприяє розвитку комунікативних навичок дитини.
- Спілкування з однолітками. Спілкування з однолітками допомагає дитині розвивати соціальні навички та особистісні якості.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ ЧИННИКІВ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Методологія та методи емпіричного дослідження

Перш ніж перейти до опису психодіагностичних методик проведемо операціоналізацію конструктів.

Таблиця. 2.1 Структурно-функціональна модель дослідження

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ КОНСТРУКТ	МЕТОДИКА	ХАРАКТЕРИСТИКА
Стиль спілкування батьків	Тест на виявлення батьківського стилю спілкування з дитиною (за Оленою Мерзляковою)	Негативний вплив: використання батьками деструктивних стилів виховання. Позитивний вплив: використання батьками раціональних стилів.
Емоційний стан	Методика дослідження емоційного стану (за Є. Т. Дорофєєвою)	Негативний вплив – негативні емоційні стани. Позитивний вплив – позитивні і нейтральні емоційні стани.
Самооцінка	Методика «Який я?» (за О. А. Білобрикіною)	Негативний вплив – низька та висока самооцінка. Позитивний вплив – нормальна самооцінка.
Спілкування	Індивідуальна бесіда за малюнком «Розповідь за картинками»	Низький рівень комунікативних навичок є показником труднощів у психо-соціальному розвитку дитини. Середній та високий рівні – є показниками нормотипового розвитку дитини.
ОПИТУВАННЯ ВЧИТЕЛІВ		
Вплив дистанційного навчання та війни	Глибинні інтерв'ю з вчителями	Дистанційне навчання має негативний вплив на спілкування та розвиток комунікативних навичок дітей.

Симптомокомплекс кризи 7 років	Глибинні інтерв'ю з вчителями	<p>Негативні симптоми включають непослух, примхливість, дратівливість та негативізм.</p> <p>Нейтральні симптоми це нові звички, що підкреслюють її "дорослість".</p> <p>Позитивні симптоми – це навички, які дитина отримує з успішного розв'язання кризи, такі як самостійність, інтерес до навчання та нові захоплення.</p>
--------------------------------	-------------------------------	--

На основі теоретичного аналізу ми провели підбір психодіагностичних методів та провели 7 глибинних інтерв'ю з вчителями. Враховуючи специфіку дослідження ми матимемо 3 групи досліджуваних – батьки, діти та вчителі, а враховуючи вік досліджуваних дітей частина методик матиме проєктивний характер.

Методика для батьків:

1) Тест на виявлення батьківського стилю спілкування з дитиною (за Оленою Мерзляковою).

Ця методика є інструментом для дослідження стилю, з яким батьки спілкуються зі своєю дитиною. Ця методика допомагає виявити різні аспекти стосунків між батьками і дітьми, включаючи рівень прийняття, кооперації, контролю та інші.

Мета: дослідження стилю батьківського спілкування з дитиною.

Шкали методики:

- **Прийняття дитини:** Ця шкала оцінює, наскільки батьки приймають свою дитину, виявляють тепло та розуміння до неї. Вищі бали на цій шкалі свідчать про більше прийняття дитини.
- **Відторгнення дитини:** Ця шкала визначає, чи виявляють батьки відторгнення до своєї дитини, чи використовують негативну оцінку. Вищі бали на цій шкалі свідчать про більше відторгнення дитини.

- Кооперація: Ця шкала оцінює рівень співпраці та спільної діяльності між батьками і дітьми. Вищі бали на цій шкалі вказують на більше кооперації у взаємодії.
- Симбіоз: Ця шкала визначає, чи спостерігається стан близькості та симбіозу між батьками та дітьми. Вищі бали на цій шкалі можуть свідчити про більше симбіозу.
- Контроль: Ця шкала оцінює, наскільки батьки контролюють поведінку та дії своєї дитини. Вищі бали на цій шкалі вказують на більший рівень контролю.
- Ставлення до невдач дитини: Ця шкала визначає, як батьки ставляться до невдач та помилок своєї дитини. Вищі бали на цій шкалі свідчать про більше розуміння та толерантність.

Для проведення методики, батьки заповнюють анкету, відповідаючи на питання, пов'язані з кожною з шкал. Результати аналізуються для визначення домінуючого стилю спілкування батьків з дитиною. Ця методика допомагає встановити, які аспекти батьківського стилю можуть впливати на розвиток навичок спілкування дітей молодшого шкільного віку в контексті дослідження.

Методики для дітей:

2) Методика дослідження емоційного стану (за Є. Т. Дорофєєвою).

Методика є інструментом для оцінки емоційного стану дитини шляхом спостереження за зміною її чутливості до трьох основних кольорів (червоного, синього і зеленого).

Мета: оцінка емоційного стану дитини через зміну чутливості за трьома основними кольорами.

Хід проведення: Дитині видають три картки різного кольору (червона, синя, зелена) і пропонують розкласти їх за бажанням.

Інтерпретація у Додатку А.

3) Методика «Який я?» (за О. А. Білобрикіною)

Мета: виявити емоційну спрямованість загальної самооцінки дитини.

Інструкція: «Зараз я назву тобі декілька слів, послухай їх уважно і обери одне слово, яке, на твою думку, найбільше стосується тебе».

Хід проведення: Кожній дитині пропонуються 7 узагальнених характеристик, що відображають певний емоційний показник оцінки, з яких вона обирає одну:

- найкращий
- гарний
- такий самий, як усі діти
- поганий
- гірший за всіх
- іноді буваю гарним, іноді – поганим
- не знаю.

Інтерпретація. Відповіді дитини співвідносяться з одним із показників емоційного забарвлення загальної самооцінки.

Таблиця. 2.2 Інтерпретація результатів методики «Який я?»

Варіанти відповідей	Емоційний знак	Бал
Найкращий Гарний Дуже гарний	Позитивна оцінка	4
Такий самий, як і всі діти	Нейтральна	3
Коли як: іноді гарний, іноді поганий	Амбівалентна	2
Не знаю Ніякий	Індиферентна	1
Гірший за всіх Поганий Найгірший	Негативна	0

4) Індивідуальна бесіда за малюнком «Розповідь за картинками».

Мета: визначити рівень розвитку соціально-комунікативних навичок, уявлення, знання про соціальні передбачення та соціальні дії різних людей, вміння аналізувати різні ситуації, виходити з них без конфлікту.

Матеріал: сюжетні малюнки із складними ситуаціями (м'яч розбиває скло, брудний одяг).

Інструкція до виконання: Вихователь пропонує подивитися на малюнки і обрати першу картину для бесіди і визначити, що за ситуація зображена на малюнку та яка буде реакція дорослого на таку ситуацію. Задаючи питання:

- Що зображено на малюнку?

- Якою була б реакція твоєї мами (тата) на таку ситуацію?

- Що б ти сказав дорослому, якби опинився в такій ситуації?

Оцінювання відбувається шляхом присвоєння дитині загального балу від 1 до 10 в залежності від якості, наповненості, різноманітності відповідей дитини.

Малюнки у Додатку Б.

Опитування вчителів:

З метою отримання більш повного уявлення про спілкування та комунікативні навички дітей молодшого шкільного віку ми провели 7 глибинних інтерв'ю з вчителями, які були спрямовані на наступні теми:

- вплив дистанційного навчання та війни та розвиток спілкування дітей;

- вплив симптомокомплексу кризи 7 років на розвиток спілкування дітей.

Гайд для глибинних інтерв'ю у Додатку В.

2.3. Аналіз результатів опитування батьків та дітей

У дослідженні взяли участь 20 дітей молодшого шкільного віку, 20 батьків цих дітей (мати чи тато) і 7 вчителів молодших класів.

Таблиця 2.3

Вік батьків та дітей у вибірці

	Вік батьків	Вік дітей
Середнє	34,8200	6,4400
Медіана	35,0000	6,0000
Мода	34,00	6,00
Мінімум	30,00	5,00
Максимум	38,00	8,00

Розподіл батьків та матерів у вибірці рівний, а розподіл дітей за статтю наступний (рис.2.2): дівчата складають 65% вибірки, а хлопці 35%.

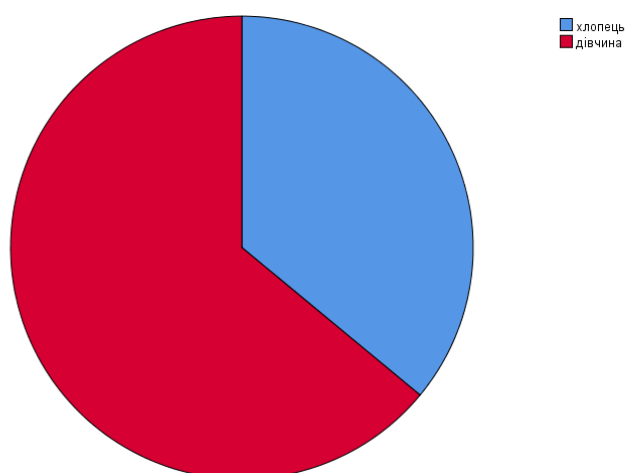

Рисунок 2.2 Розподіл дітей у вибірці за статтю

Перейдемо до аналізу отриманих результатів. Проаналізуємо результати за кожною методикою.

Таблиця 2.4

Результати за методикою стилю спілкування батьків з дитиною

Шкала	<i>Mean, sd</i>
Прийняття дитини	<i>Mean=5, sd=0,23</i>
Відторгнення дитини	<i>Mean=4, sd=0,25</i>
Кооперація	<i>Mean=6, sd=0,35</i>
Симбіоз	<i>Mean=5, sd=0,38</i>

Контроль	<i>Mean=4, sd=0,58</i>
Ставлення до невдач	<i>Mean=4, sd=0,57</i>

Результати за цією методикою демонструють переважно позитивне та сприятливе середовище в сім'ях. Батьки демонструють прийняття своїх дітей, визнаючи та поважаючи її індивідуальність. Це визнання унікальних рис дитини створює сприятливу атмосферу, де дитина відчуває, що її цінують і розуміють. Крім того, відсутність неприйняття чи роздратування по відношенню до дитини свідчить про здоровий емоційний клімат у родині. Така емоційна стабільність має вирішальне значення для загального благополуччя та самооцінки дитини, оскільки вона гарантує, що дитина почувається захищеною та коханою у своїх сімейних стосунках. Також, отримані дані свідчать про те, що батьки активно займаються інтересами своєї дитини, демонструючи готовність розвивати самостійність та ініціативу. Така участь не лише зміцнює зв'язок між батьками та дитиною, але й заохочує дитину досліджувати свої захоплення та самостійно розвивати свої навички.

Хоча існує психологічна дистанція між батьками та дитиною, ця дистанція здається збалансованою та вказує на здорові межі, а не на відстороненість. Ця збалансована дистанція дає дитині простір для росту та самопізнання, зберігаючи при цьому підтримку батьків.

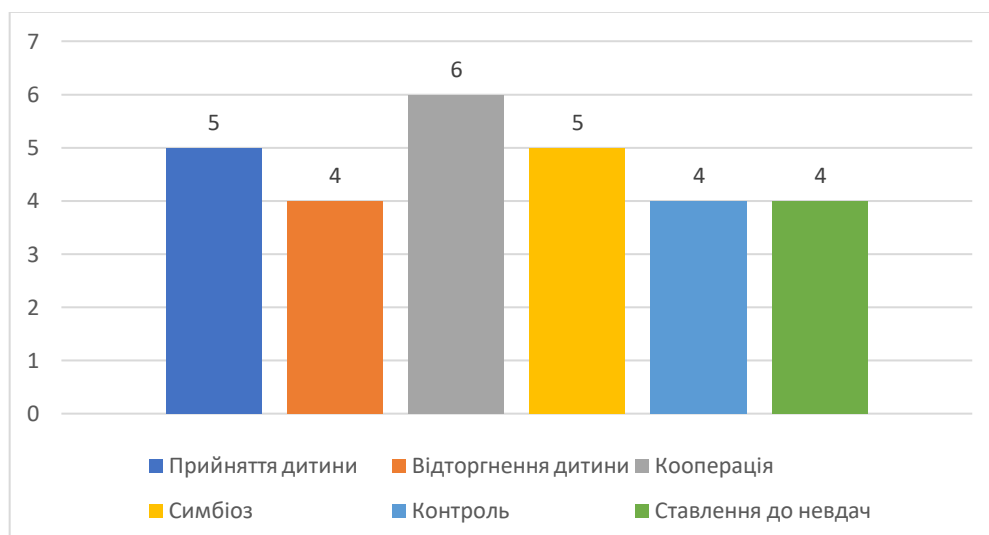

Рисунок 2.3. Результати за методикою стилю спілкування з дитиною

Фактично, отримані результати демонструють узагальнену картину сімейного середовища, яке характеризується теплотою, прийняттям і заохоченням. Така сприятлива атмосфера сприяє вихованню емоційного інтелекту дитини та сприянню її загальному розвитку в добре адаптовану та впевнену особистість.

Перейдемо до аналізу результатів за методикою емоційних станів.

Таблиця 2.5

Результати за методикою емоційних станів

Шкала	% дітей
Позитивні емоційні стани	35%
Нейтральні емоційні стани	40%
Негативні емоційні стани	25%

Отримані результати дослідження емоційних станів у дітей молодшого шкільного віку показують, що близько 35% дітей відчують позитивні емоції, 40% перебувають у нейтральному емоційному стані, а 25% дітей демонструють негативні емоції.

Це може вказувати на різноманітність емоційного досвіду дітей у цьому віковому періоді. Значення позитивних емоцій може свідчити про радість, задоволення та інші позитивні відчуття, які діти можуть відчувати у повсякденному житті або взаємодії з іншими. Нейтральні емоційні стани можуть вказувати на відсутність яскравих емоційних реакцій або на те, що дитина перебуває у стані спокою та рівноваги. Негативні емоційні стани можуть включати сум, злість, страх та інші негативні відчуття, які можуть виникати внаслідок стресу, конфліктів або інших негативних ситуацій.

Перейдемо до аналізу результатів за методикою самооцінки.

Таблиця 2.6

Результати за методикою самооцінки

Рівень самооцінки	% дітей
Позитивна оцінка	15%
Нейтральна	30%
Амбівалентна	20%
Індиферентна	20%
Негативна	15%

- 1. Позитивна оцінка (15%).** Це говорить про те, що частка дітей, які ставлять собі високі оцінки або відчують позитивне ставлення до себе, досить невелика. Це може бути наслідком різноманітних факторів, включаючи середовище, спілкування та взаємодію з батьками та оточенням.
- 2. Нейтральна оцінка (30%).** Значна кількість дітей вибирає нейтральну оцінку. Це може вказувати на те, що більшість дітей не відчують якісь яскраво виражені почуття щодо себе. Можливо, вони не розглядають себе як абсолютно позитивних або негативних.
- 3. Амбівалентна оцінка (20%).** Цей результат показує, що частка дітей, які мають змішані почуття стосовно себе, досить велика. Це може свідчити про те, що деякі діти можуть мати конфліктуючі відчуття щодо свого самовизначення або своєї власної важливості.
- 4. Індиферентна оцінка (20%).** Це означає, що певна кількість дітей виявляють індиферентність або байдужість до себе. Це може бути наслідком багатьох факторів, таких як низька самооцінка, відсутність підтримки з боку оточення або невизначеність щодо власної ідентичності.

5. Негативна оцінка (15%). Це показник того, що певна частина дітей відчувають негативне ставлення до себе або мають низьку самооцінку. Це може бути серйозною проблемою, яка вимагає уваги та підтримки з боку батьків, вчителів та фахівців у галузі психології.

Перейдемо до аналізу результатів за методикою дослідження рівня розвитку соціально-комунікативних навичок.

Таблиця 2.7

Результати за методикою дослідження соціально-комунікативних навичок

Шкала	<i>Mean, sd</i>
Соціально-комунікативні навички	<i>Mean=6, sd=0,57</i>

Результати дослідження соціально-комунікативних навичок показують, що середня оцінка становить 6 зі стандартним відхиленням 0,57. Це означає, що загальний рівень соціально-комунікативних навичок серед дітей молодшого шкільного віку є помірним. Однак стандартне відхилення вказує на те, що є певна варіабельність між індивідуальними оцінками, що може свідчити про різноманітність рівнів навичок серед учасників дослідження.

Для того, щоб дізнатись чи є взаємозв'язок між стилями виховання, емоційними станами, самооцінкою і соціально-комунікативними навичками дітей молодшого шкільного віку проведемо кореляційний аналіз Спірмена.

Таблиця 2.8

Результати кореляційного аналізу стилів виховання і соціально-комунікативних навичок дітей

	Соціально-комунікативні навички
--	---------------------------------

Ро Спірмена	Прийняття дитини	Коеф. кореляції	0,646**
		Знач. (двостороння)	,000
		N	20
	Відторгнення дитини	Коеф. кореляції	-0,367**
		Знач. (двостороння)	,000
		N	20
	Кооперація	Коеф. кореляції	0,861**
		Знач. (двостороння)	,000
		N	20
	Симбіоз	Коеф. кореляції	0,251
		Знач. (двостороння)	,147
		N	20
	Контроль	Коеф. кореляції	-0,151
		Знач. (двостороння)	,157
		N	20
	Ставлення до невдач	Коеф. кореляції	0,435
		Знач. (двостороння)	,625
		N	20
**. Кореляція значуща на рівні 0,01 (двостороння).			

Аналізуючи результати кореляційного аналізу між стилями виховання і соціально-комунікативними навичками дітей, можна виділити деякі значущі взаємозв'язки:

- 1. Прийняття дитини** - існує дуже сильна позитивна кореляція між рівнем прийняття дитини і її соціально-комунікативними навичками (коефіцієнт кореляції = 0,646, $p < 0,01$). Це означає, що чим більше дитина відчуває прийняття від батьків, тим вище її рівень соціально-комунікативних навичок.

2. Відторгнення дитини – є помірна негативна кореляція між рівнем відторгнення дитини і її соціально-комунікативними навичками (коефіцієнт кореляції = $-0,367$, $p < 0,01$). Це означає, що коли дитина відчуває відторгнення від батьків, її соціально-комунікативні навички можуть бути нижчими.

3. Кооперація – існує дуже сильна позитивна кореляція між рівнем кооперації в вихованні і соціально-комунікативними навичками дітей (коефіцієнт кореляції = $0,861$, $p < 0,01$). Це означає, що коли батьки співпрацюють з дітьми та створюють позитивне середовище для взаємодії, це сприяє розвитку їх соціальних та комунікативних навичок.

Решта стилів виховання (симбіоз, контроль, ставлення до невдач) не показали статистично значущих взаємозв'язків з соціально-комунікативними навичками дітей на рівні значущості $p < 0,01$.

Узагальнюючи, результати свідчать про важливість позитивного та співпрацюючого підходу батьків у вихованні дітей для покращення їхніх соціально-комунікативних навичок. Відчуття прийняття та відсутність відторгнення можуть впливати на соціальний розвиток дитини, підкреслюючи важливість позитивного та підтримуючого оточення в її житті.

Таблиця 2.9

Результати кореляційного аналізу емоційних станів і самооцінки й соціально-комунікативних навичок дітей

		Соціально-комунікативні навички	
Ро Спірмена	Позитивні емоційні стани	Коеф. кореляції	0,356**
		Знач. (двостороння)	,000
		N	20
		Коеф. кореляції	0,125**

	Нейтральні емоційні стани	Знач. (двостороння)	,000
		N	20
	Негативні емоційні стани	Коеф. кореляції	0,256
		Знач. (двостороння)	,622
		N	20
	Самооцінка	Коеф. кореляції	0,824**
		Знач. (двостороння)	,000
		N	20
	**. Кореляція значуща на рівні 0,01 (двостороння).		

Аналізуючи результати кореляційного аналізу між емоційними станами, самооцінкою та соціально-комунікативними навичками дітей, можна виділити деякі значущі взаємозв'язки:

- 1. Позитивні емоційні стани** – існує помірна позитивна кореляція між позитивними емоційними станами та соціально-комунікативними навичками дітей (коефіцієнт кореляції = 0,356, $p < 0,01$). Це означає, що діти, які частіше переживають позитивні емоції, можуть мати вищий рівень соціально-комунікативних навичок.
- 2. Нейтральні емоційні стани** – існує слабка позитивна кореляція між нейтральними емоційними станами та соціально-комунікативними навичками дітей (коефіцієнт кореляції = 0,125, $p < 0,01$). Це означає, що нейтральні емоційні стани можуть слабо впливати на соціально-комунікативні навички.
- 3. Самооцінка** – існує дуже сильна позитивна кореляція між самооцінкою та соціально-комунікативними навичками дітей (коефіцієнт кореляції = 0,824, $p < 0,01$). Це означає, що діти з вищою самооцінкою можуть мати вищий рівень соціально-комунікативних навичок.

Щодо негативних емоційних станів, незважаючи на те, що кореляція є позитивною, вона не досягає статистичної значущості ($p > 0,01$), що означає

відсутність статистично значущого взаємозв'язку між негативними емоціями та соціально-комунікативними навичками на даному рівні значущості.

Узагальнюючи, результати підкреслюють важливість позитивних емоційних станів та високої самооцінки для розвитку соціально-комунікативних навичок у дітей. Позитивні емоції та впевненість у собі можуть сприяти успішній соціальній взаємодії та комунікації.

2.5. Аналіз результатів інтерв'ю з вчителями

Узагальнені результати глибинних інтерв'ю з вчителями стосовно впливу дистанційного навчання, війни в Україні та симптомокомплексу кризи 7-річного віку на соціально-комунікативні навички дітей наведені нижче:

Під впливом дистанційного навчання та війни в Україні вчителі помітили значні зміни в спілкуванні дітей (таб. 2.10). Діти виявляють труднощі у вираженні себе та взаємодії з однолітками та вчителями. Багато дітей виявляють страх, тривогу та певну форму відчуженості, що негативно впливає на їхню здатність спілкуватися. Відсутність особистого контакту та обмежений доступ до соціального середовища під час дистанційного навчання також ускладнюють розвиток соціально-комунікативних навичок.

Таблиця 2.10

Основні наслідки війни та дистанційного навчання на соціально-комунікативні навички дітей на думку вчителів

Наслідки	Опис
<i>Труднощі у вираженні себе та взаємодії</i>	Багато дітей мають труднощі у вираженні своїх почуттів та думок, що ускладнює їхню спілкування з однолітками та вчителями.
<i>Страх, тривога та відчуженість</i>	Діти виявляють страх та тривогу внаслідок нестабільної ситуації, що викликана війною, що може призвести до відчуженості та відсутності бажання спілкуватися.

<i>Відсутність особистого контакту</i>	Дистанційне навчання обмежує можливості особистого контакту та спілкування з однолітками та вчителями, ускладнюючи розвиток соціально-комунікативних навичок.
--	---

Щодо симптомокомплексу кризи 7-річного віку, вчителі дійсно спостерігають негативні симптоми, такі як непослух, примхливість, дратівливість та негативізм. Ці явища часто проявляються у спілкуванні дітей, що ускладнює процес навчання та взаємодії з оточуючими. Також спостерігаються нейтральні симптоми, які підкреслюють "дорослість" дитини, а також певні позитивні симптоми, які сприяють розвитку спілкування (таб. 2.11).

Таблиця 2.11

Прояви симптомів кризи 7 років на думку вчителів

Симптом	Опис
Непослух	Дитина не слухає інструкції чи вказівки вчителя, іноді вчиняючи дії, які були заборонені.
Примхливість	Вибіркова або непослідовна реакція на вказівки, або вибухи емоцій у відповідь на незначні події.
Дратівливість	Агресивна або занадто ображена реакція на малий привід, або погане терпіння стресових ситуацій.
Негативізм	Висловлення негативного або опозиційного погляду на різні аспекти життя, а також відмова від співпраці з іншими.
Нейтральні симптоми	Підкреслюють "дорослість" дитини, такі як самостійність у вирішенні проблем або уміння виконувати завдання без допомоги.
Позитивні симптоми	Прояви, що сприяють розвитку спілкування, такі як ініціативність у вирішенні конфліктів, розуміння та виявлення емпатії, та здатність до співпраці.

Для підтримки дітей, які переживають кризу 7-річного віку, вчителі використовують різноманітні стратегії та втручання. Це включає підтримку та співчуття, створення позитивного середовища для взаємодії та розвитку

соціальних навичок. Ефективними виявляються стратегії, спрямовані на підтримку емоційного благополуччя та позитивного спілкування, а також на стимулювання самовизначення та відчуття власної важливості.

Узагальнюючи, вчителі відзначають важливість розуміння контексту та індивідуальних потреб кожної дитини для успішного підтримання їхнього соціального та комунікативного розвитку в умовах дистанційного навчання, війни та кризи 7-річного віку.

Висновки до розділу 2

На основі теоретичного аналізу ми розробили методологію та методи емпіричного дослідження, щоб дослідити вплив дистанційного навчання, війни в Україні та симптомокомплексу кризи 7-річного віку на соціально-комунікативні навички дітей. Ми використали різні психодіагностичні методи, серед яких були тести, методика дослідження емоційного стану, методика "Який я?" та індивідуальна бесіда за малюнком "Розповідь за картинками".

Аналізуючи результати опитування батьків, ми виявили, що існують значущі взаємозв'язки між стилями виховання і соціально-комунікативними навичками дітей. Наприклад, прийняття дитини, кооперація в вихованні та відторгнення дитини мають важливе значення для розвитку їхніх соціально-комунікативних навичок. Однак інші стилі виховання, такі як симбіоз, контроль та ставлення до невдач, не показали статистично значущих взаємозв'язків з цими навичками.

Під час аналізу результатів інтерв'ю з вчителями, ми виявили, що дистанційне навчання та війна в Україні суттєво вплинули на спілкування дітей. Вчителі зауважили труднощі у вираженні себе та взаємодії з однолітками та вчителями, а також відчуття страху, тривоги та відчуженості у багатьох дітей. Відсутність особистого контакту та обмежений доступ до соціального середовища під час дистанційного навчання також ускладнюють розвиток соціально-комунікативних навичок.

Отже, наше дослідження дозволило отримати узагальнені результати про вплив різних факторів на соціально-комунікативні навички дітей. Це важлива інформація для розробки програм та стратегій, спрямованих на покращення соціально-емоційного розвитку дітей та підтримку їхнього успішного навчання та взаємодії з навколишнім середовищем.

РОЗДІЛ 3. РОЗВИВАЛЬНІ ПЕРСПЕКТИВИ СПІЛКУВАННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСІ

3.1 Розроблення програми з подолання ризиків розвитку соціально-комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку

Програма «Подолання ризиків» розроблена, щоб надати дітям молодшого шкільного віку основні соціальні та комунікативні навички, необхідні для успішної взаємодії з однолітками, вчителями та суспільством. Завдяки поєднанню інтерактивних заходів, психоосвіти та підтримки батьків і вчителів програма спрямована на розвиток емоційного інтелекту, емпатії, ефективного спілкування та спільного вирішення проблем.

Мета програми:

- Надати дітям навичок і впевненості, щоб виражати себе, розуміти точку зору інших і позитивно орієнтуватися в соціальних взаємодіях.
- Створити сприятливе середовище, яке заохочує співпереживання, співпрацю та повагу до різноманітності.
- Вирішувати вплив зовнішніх факторів, таких як дистанційне навчання та соціально-політичні конфлікти, на соціальний та комунікативний розвиток дітей.

Завдання програми:

I. Психоосвіта (*спрямована на подолання ризику впливу емоційних станів та самооцінки дітей*)

Навчання дітей розумінню емоцій, емпатії та важливості ефективного спілкування. Розвиток самосвідомості і розуміння почуттів інших за допомогою дискусій і заходів відповідно до віку.

Таблиця 3.11

Вправа	Опис
Шаради емоцій	Розділіть дітей на малі групи. Кожна група вибирає картку, на якій написана емоція. Не розмовляючи, одна дитина розігрує емоцію, а інші вгадують. Обговоріть кожну емоцію.

Колаж емоцій	Надайте матеріали для створення колажу із зображеннями людей, які виражають різні емоції. Обговоріть відображені емоції та впізнання в ситуаціях реального життя.
Рольова гра «Емпатія».	Об'єднайте дітей у пари та призначте сценарії, що включають соціальні дилеми. Одна дитина переживає дилему, тоді як інша діє як друг, який її підтримує. Поміркуйте та обговоріть емпатію як явище.
Журнал почуттів	Дайте кожній дитині щоденник, щоб записувати або малювати щоденні емоції та враження. Швидке обмірковування тригерів і здорового переживання емоцій.
Рефлексія	Виведіть дітей на тиху прогулянку на свіжому повітрі, щоб вони уважно прислухалися до навколишніх звуків. Обговоріть, що вони почули і які це викликало у них почуття, наголошуючи на уважному слуханні.
Емпатійна хвилинка	Прочитайте книгу оповідань, у якій герої переживають емоції та дилеми. Зробіть паузу, щоб обговорити почуття та розповісти про особистий досвід. Обговоріть співчуття та підтримку.

II. Заходи з розвитку навичок *(спрямована на подолання ризику впливу стилю спілкування дітей)*

Надання дітям можливості практикувати активне слухання, вербальне та невербальне спілкування та навички вирішення конфліктів. Залучення дітей до спільних проектів і групових заходів, щоб сприяти командній роботі та співпраці.

Таблиця 3.12

Вправа	Опис
Коло активного слухання	Сядьте в коло та по черзі поділіться історією чи досвідом, поки інші активно слухають, не перебиваючи. Поміркуйте над досвідом і обговоріть важливість активного слухання у житті.
Вербальне спілкування	Розігруйте сценарії, що вимагають ефективних вербальних навичок спілкування (наприклад, прохання про допомогу, вираження почуттів). Обговоріть комунікаційні стратегії та практикуйте наполегливі комунікаційні техніки.

Шаради невербального спілкування	Подібно до шарад емоцій, але зосереджено на невербальних сигналах, таких як мова тіла та вираз обличчя. Діти вгадують емоцію чи повідомлення, передане за допомогою невербальних сигналів. Обговоріть важливість невербального спілкування.
Скетчі з вирішення конфліктів	Розділіть дітей на групи та дайте кожній групі сценарій конфлікту. Нехай вони створять і розіграють сценки, що демонструють ефективні стратегії вирішення конфліктів. Обговоріть сценки та визначте ключові методи вирішення конфлікту.
Груповий арт-проект	Доручіть дітям разом попрацювати над спільним художнім твором. Заохочуйте спілкування, співпрацю та компроміс для досягнення спільного бачення. Поміркуйте над досвідом і обговоріть важливість командної роботи та співпраці.
Командоутворюючі ігри	Організуйте командні ігри або виклики, які вимагають співпраці та вирішення проблем (наприклад, будівництво вежі з обмеженими матеріалами, завершення головоломки разом). Подумайте про стратегії командної роботи та відзначте успіхи.

III. Участь батьків (*спрямована на подолання ризику впливу стилю спілкування батьків*)

Семінари та ресурси для батьків, щоб підтримувати соціальний та комунікативний розвиток своїх дітей вдома. Заохочування батьків моделювати позитивне спілкування та поведінку, спрямовану на вирішення проблем.

Вправа 1: «Активне слухання»

Мета: Розвивати вміння активного слухання у батьків та дітей, що сприяє кращому взаєморозумінню та комунікації.

Інструкції:

1. **Підготовка:** Поясніть батькам, що активне слухання означає повну зосередженість на словах співрозмовника, показуючи цим свою зацікавленість та повагу.
2. **Рольова гра:**
 - Розділіть батьків на пари або невеликі групи.

- Одна особа грає роль дитини, яка розповідає про свою проблему або переживання.
- Інша особа грає роль батька, який активно слухає, використовуючи такі техніки: кивання головою, підтримуючі фрази («Я розумію», «Це цікаво»), уточнюючі питання («Що сталося далі?»).

3. **Обговорення:** Після завершення вправи учасники обговорюють, як вони себе почували в ролі дитини та батька, що було важко або легко, які техніки виявилися найефективнішими.

Вправа 2: «Позитивний зворотний зв'язок»

Мета: Навчити батьків давати конструктивний та підтримуючий зворотний зв'язок своїм дітям.

Інструкції:

1. **Підготовка:** Поясніть, що позитивний зворотний зв'язок допомагає дітям відчувати себе цінними і мотивованими.
2. **Практика:**
 - Розділіть батьків на пари.
 - Одна особа грає роль дитини, яка виконує якусь дію (наприклад, малює малюнок або виконує домашнє завдання).
 - Інша особа грає роль батька, який дає зворотний зв'язок, використовуючи позитивні та конструктивні фрази («Ти дуже старанно працював над цим», «Мені подобається, як ти використовував кольори»).
3. **Обговорення:** Після вправи обговоріть, як позитивний зворотний зв'язок вплинув на дитину і як це можна застосувати у реальному житті.

IV. Підготовка вчителів (*спрямована на подолання ризику впливу дистанційної освіти та симптомокомплексу 7 років*)

Заняття з професійного розвитку для вчителів, щоб покращити їхню здатність створювати інклюзивне та сприятливе середовище в класі. Озброєння вчителів стратегіями вирішення соціальних та емоційних проблем учнів.

Отже, програма «Подолання ризиків» спрямована на те, щоб надати дітям молодшого шкільного віку соціальні та комунікативні навички, необхідні для успіху в школі та за її межами. Розвиваючи емоційний інтелект, ефективне спілкування та співпрацю, програма прагне створити сприятливе середовище, де кожна дитина відчуває, що її цінують і розуміють. Завдяки партнерству з батьками, вчителями та широкою спільнотою ми можемо побудувати мости до світлого майбутнього для всіх дітей.

3.2 Особливості використання програми у повсякденній педагогічній діяльності

Впровадження програми «Подолання ризиків» у повсякденну педагогічну діяльність є комплексним заходом, спрямованим на цілісну інтеграцію її компонентів у тканину щоденного шкільного життя.

В основі цього підходу лежить включення психоосвіти в різні аспекти навчальної програми. Вчителі впроваджують у свої уроки обговорення емоцій, емпатії та ефективної комунікації, використовуючи літературу, історію та науку як засоби для вивчення соціальних тем і міжособистісної динаміки. Емоції та вчинки героїв у збірниках оповідань служать трампліном для глибшої розмови про співпереживання та розуміння, тоді як спільні проекти дають учням можливість практикувати командну роботу, співпрацю та вирішення проблем.

Акцент програми на залученні батьків є дуже важливим для розширення навчання за межі класу. Семінари та заходи організуються, щоб надати батькам знання та інструменти для підтримки соціального та комунікативного розвитку їхніх дітей вдома. Ресурси спільно використовуються, стратегії обговорюються, і підтримується співтовариство, зміцнюючи партнерство між домом і школою.

У середовищі класу навмисне проектування та стратегії впровадження створюють простір для виховання, який сприяє соціальному та емоційному розвитку. Візуальне відображення емоцій служить постійним нагадуванням, а виділені зони для роздумів і обговорень дають учням можливість опрацювати свої почуття та досвід. Встановлюються норми шанобливого спілкування та вирішення конфліктів, які скеровують взаємодію та виховують культуру емпатії та взаємної поваги.

Професійний розвиток вчителів є постійним пріоритетом, гарантуючи, що педагоги озброєні навичками та знаннями для ефективного сприяння соціальному та комунікативному розвитку своїх учнів. Майстер-класи, семінари та заняття з рівного навчання зосереджуються на низці тем, від ефективних стратегій навчання до методів управління класом, що дає змогу вчителям створювати сприятливе навчальне середовище, де кожна дитина може процвітати.

Постійний моніторинг і механізми зворотного зв'язку є невід'ємною частиною успіху програми. Завдяки регулярним оцінюванням, спостереженням і зворотному зв'язку від батьків і вчителів педагоги отримують уявлення про успіхи учнів і сфери розвитку. Ці дані інформують про індивідуальні втручання та підтримку, що дозволяє викладачам пристосувати свій підхід до різноманітних потреб своїх учнів.

Зрештою, програма відзначає успіх за будь-якої можливості, визнаючи та підтверджуючи досягнення учнів і віхи в їх соціальному та комунікативному розвитку. Впроваджуючи програму «Подолання ризиків» у повсякденну педагогічну діяльність, педагоги створюватимуть основу для соціального та емоційного благополуччя протягом усього життя, надаючи можливість учням орієнтуватися в складнощах міжособистісних стосунків із впевненістю та співчуттям.

Висновки до розділу 3

Програма "Подолання ризиків" для розвитку соціально-комунікативних навичок у молодшому шкільному віці виявляється дуже комплексною та ефективною. Вона пропонує широкий спектр заходів, спрямованих на підтримку дітей у розумінні та вираженні своїх емоцій, розвиток емпатії та навичок спілкування, а також вміння конструктивно вирішувати конфлікти.

Інтеграція програми у повсякденну педагогічну діяльність відображається в уроках, спільних проектах та залученні батьків. Вчительська команда не лише використовує її методику під час навчання, а й створює сприятливу атмосферу в класі для емоційного й соціального розвитку.

Ключовою є співпраця з батьками, що дозволяє розширити вплив програми за межі школи та забезпечити підтримку соціального й комунікативного розвитку вдома.

Не менш важливе значення має підготовка вчителів, яка забезпечує їх готовність до створення інклюзивного середовища та вміння ефективно реагувати на соціальні та емоційні потреби учнів.

Програма "Подолання ризиків" демонструє, що ретельно спланована та впроваджена система може значно сприяти соціальному та емоційному розвитку дітей молодшого шкільного віку, створюючи фундамент для їхнього успішного навчання й життя.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило нам глибше зрозуміти та систематизувати проблематику спілкування у молодшому шкільному віці, враховуючи завдання, які ми ставили перед собою.

1. Теоретичний аналіз теми спілкування у молодшому шкільному віці дозволив нам зазирнути у складні аспекти цього процесу, враховуючи психологічні та педагогічні аспекти розвитку дітей цього віку. Ми з'ясували, що серед основних чинників спілкування є самооцінка, спосіб життя (дистанційне навчання, війна), стиль виховання батьків, особистісні якості дітей тощо.
2. Визначення та обґрунтування структурно-функціональних характеристик чинників спілкування дозволило нам виявити основні аспекти, які впливають на формування соціально-комунікативних навичок у молодших школярів, що стало основою для подальшого дослідження. Ми виокремили основні чинники, які були відібрані в ході теоретичного аналізу і застосували їх в емпіричну модель.
3. Проведене емпіричне дослідження чинників спілкування у молодшому шкільному віці дало можливість конкретизувати вплив певних факторів, таких як дистанційне навчання та криза 7-річного віку, на соціально-комунікативний розвиток дітей. Ми знайшли взаємозв'язки із стилями виховання батьків, самооцінкою та емоційними станами із соціально-комунікативними навичками дітей молодшого шкільного віку.
4. Розробка програми з розвитку соціально-комунікативних навичок дітей молодшого шкільного віку стала результатом нашого дослідження, враховуючи отримані результати емпіричного аналізу та теоретичні основи.

Загальний висновок полягає в тому, що наша робота не лише дозволила систематизувати та дослідити питання спілкування у молодшому шкільному

віці, але й надала конкретні рекомендації для педагогів та батьків щодо розвитку соціально-комунікативних навичок дітей. Це важливий крок у покращенні соціального та емоційного благополуччя дітей та їхнього успішного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Поняття про спілкування. Функції спілкування. URL: <https://fku.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/uk/PDF/pcux.1k3.pdf>
2. Аношина, Г. О., & Грень, Л. М. (2016). Роль спілкування у житті людини (Doctoral dissertation, Національний технічний університет" Харківський політехнічний інститут").
3. Савенкова, Л. О., Савенкова, Л. А., Сгадова, В. В., Сгадова, В. В., Борисенко, Л. Л., Борисенко, Л. Л., ... & Музычко, Л. В. (2015). Психологія спілкування.
4. Шулигіна, Р. А. (2004). Роль спілкування в формуванні особистості.
5. Зеркаль, Я. В. (2019). Роль спілкування у формуванні особистості в юнацькому віці та розвиток міжособистісних стосунків. Максименко СД, 67.
6. Артемова, Л. В. (2008). Педагогіка і методика вищої школи. К.: Кондор.
7. Богуш, А. М., & Богуш, А. М. (2010). Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років.
8. Повалій, Л. В. (2014). Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, (1), 401-410.
9. Смольникова, Г. В. (2004). Вчимо дітей спілкуватися. Дошкільне виховання, (9), 14-16.
10. Михальська, С. А. (2016). Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості дитини. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології", (31).
11. Щербан, Т. Д. (2004). Психологія навчального спілкування.
12. Маленко, І. (2013). Особистість підлітка та роль спілкування в умовах учнівського колективу за ВО Сухомлинським. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Серія: Педагогічні науки, (123 (2)), 207-211.

13. Савченко, О. (2013). Покликання початкової школи. Сучасні проблеми художньої освіти в Україні, (8), 202-207.
14. Любар, О. О., Федоренко, Д. Т., & Стельмахович, М. Г. (2003). Історія української школи і педагогіки. Знання.
15. Гавриш, Н. В. (2006). Діти і соціум. Особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.
16. Бушай, І. М. (2009). Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку.
17. Москальова, Л. Ю. (2015). Цінність доброчесності як основа для формування дружніх взаємин між дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. пр., 2(19), 16-24.
18. Смольникова, Г. В. (2005). Вивчення реального і бажаного кола спілкування дітей в умовах різновікової групи. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка, (3), 90-94.
19. Замрозович-Шадріна, С., & Попадич, О. (2021). Особливості організації спілкування дітей у навчально-виховному комплексі «Школа-садок».
20. Прищак, М. Д. (2010). Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз.
21. Ткачук, Таїсія Анатоліївна. "Розвиток пізнавальної активності дітей дошкільного віку у спілкуванні з вихователем." (2004).
22. Денисенко, О. І. "Розвиток навичок комунікабельності у дітей дошкільного віку." *Черкаси: ЧОШОПП ЧОР* (2012): 3-31.
23. Костенко, Ірина Федорівна, and Олександр Віталійович Костенко. "Вплив дистанційного навчання онлайн на стан здоров'я дітей і підлітків." *The 1 st International scientific and practical conference—Topical issues of modern science, society and education* (August 8-10, 2021) *SPC—Sci-conf. com. ua*, Kharkiv, Ukraine. 2021. 1016 p.. 2021.

24. Клевака, Леся. "Вплив війни на психічне здоров'я дітей." *Редакційна колегія* (2022): 65.

25. Сербін, Юрій Вікторович. "вплив самооцінки на здатність до ефективного неконфліктного спілкування у юнацькому та студентському віці." *The 4th International scientific and practical conference "World science: problems, prospects and innovations"* (December 23-25, 2020) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 2020. 783 p.. 2020.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

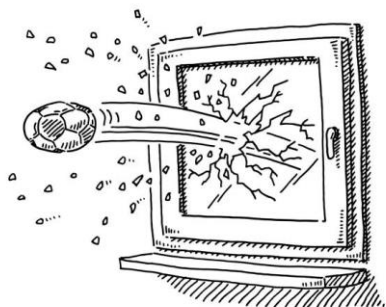
ОЦІНКА ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ЗА ТИПОМ ЗМІНИ КОЛЬОРОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ

№ з/п	Порядок розташування кольорів	Назва емоційного стану	Характеристика емоційного стану
1	Ч—С—З	Активні афекти. Стан ефективного збудження (АЗ)	Діапазон змін від переживання, почуття нетерпимості, обурення до стану гніву, люті.
2	Ч—З—С	Переживання стану функціонального збудження (ФЗ)	Емоції, пов'язані із задоволенням потреби. Діапазон — від переживання почуття задоволення до захвату, триумфу. Домінування позитивних емоцій
3	З—Ч—С	Стан функціонального розслаблення (ФР)	Відсутність виражених переживань. Оцінюється людиною як спокійний стан, стійкий, оптимальний для реалізації людських контактів, стосунків, різних видів діяльності, де не потрібно напруження
4	З—С—Ч	Стан функціональної напруженості, настороженості (ФН)	Орієнтовні реакції характеризуються підвищенням уваги, активністю трапляються в тих ситуаціях, коли необхідний прояв подібних якостей. Оптимальний варіант функціональної системи
5	С—З—Ч	Стан емоційного гальмування (ФГ)	Незадоволення потреб (печаль, туга, напруженість): від стану смутку до пригніченості, від заклопотаності до тривоги. Полярно ФЗ. Домінування негативних емоцій. Перенапруження всіх систем організму
6	С—Ч—З	Стан ефективного гальмування (АГ)	Трапляється здебільшого в клініці при глибоких екзогенних депресіях. Діапазон: від стану розгубленості, психологічного дискомфорту до страху. Полярно АЗ. Домінування сильних негативних емоцій

ВІДПОВІДНІСТЬ ЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ТИПОВІ ЗМІНИ КОЛЬОРОВОЇ ЧУТЛИВОСТІ

Зміни кольорів	Назва порушень	Характеристика емоцій
Ч—С—З	Афективне збудження (АЗ)	Позитивні емоційні стани (+)
Ч—З—С	Функціональне збудження (ФЗ)	
З—Ч—С	Функціональна розслабленість (ФР)	Нейтральні емоційні стани (*)
З—С—Ч	Функціональна напруженість, настороженість (ФН)	
С—З—Ч	Функціональне гальмування (ФГ)	Негативні емоційні стани (-)
С—Ч—З	Афективне гальмування (АГ)	

ДОДАТОК Б

Гайд для глибинних інтерв'ю з вчителями

Дякуємо за участь у цьому дослідженні, спрямованому на розуміння психологічних факторів, що впливають на спілкування дітей молодшого шкільного віку. Ваше розуміння як викладачів є неоціненним у розкритті складності цієї теми. Мета цього інтерв'ю – дослідити два основні аспекти: вплив дистанційного навчання та війни в Україні на спілкування дітей та вплив симптомокомплексу кризи 7-річного віку на їх комунікативний розвиток.

Секція 1: Вплив дистанційного навчання та війни в Україні

- Чи можете ви описати якісь помітні зміни у спілкуванні дітей після переходу на дистанційне навчання та початку війни в Україні?
- Як ці зовнішні фактори вплинули на здатність дітей виражати себе, спілкуватися з однолітками та взаємодіяти з вчителями?
- Чи спостерігали ви якісь конкретні проблеми чи труднощі, з якими стикаються діти у підтримці ефективного спілкування за цих обставин?
- Як, на вашу думку, дистанційне навчання та війна в Україні вплинули на соціальні навички дітей, емпатію та розуміння навколишнього світу?

Розділ 2: Вплив симптомокомплексу кризи 7-річного віку

- З вашого досвіду, які загальні негативні симптоми, пов'язані з кризою 7-річної давності, такі як непослух, примхливість, дратівливість і негативізм? Як вони проявляються в спілкуванні дітей?
- Чи можете ви навести приклади нейтральних симптомів або нових звичок, які підкреслюють «дорослість» дитини, які ви спостерігали у дітей, які переживають цю кризу?
- На вашу думку, які позитивні симптоми чи навички діти зазвичай отримують, успішно переживаючи кризу 7 років? Як це сприяє їхньому розвитку спілкування?
- Як ви підтримуєте дітей, які переживають кризу 7-річного віку у вашому класі? Чи є якісь конкретні стратегії чи втручання, які ви вважаєте

ефективними для сприяння здоровому спілкуванню на цьому етапі розвитку?

Дякуємо за вашу цінну думку та внесок у це дослідження. Ваш досвід і точки зору відіграють важливу роль у висвітленні психологічних факторів, що формують динаміку спілкування серед дітей молодшого шкільного віку. Якщо у вас є додаткові думки чи зауваження, якими ви хотіли б поділитися, будь ласка, не соромтеся це зробити. Ваш внесок дуже цінується.